Det åbne land

9. seminar, juni 1994
Gammel Dok

Dansk Byplanlaboratorium

Byplanhistoriske Noter 30

ISSN 0900 3274
ISBN 87 87487 94 2

Det åbne land

9. seminar, juni 1994
Gammel Dok

Dansk Byplanlaboratorium

Byplanhistoriske Noter 30

BYPLANHISTORISK UDVALGS 9. SEMINAR
FREDAG DEN 10. JUNI 1994 I GAMMEL DOK

Det åbne land

VELKOMST
ved udvalgets formand, arkitekt Edmund Hansen

På Byplanhistorisk Udvalgs vegne byder jeg alle hjertelig velkommen til vort årlige seminar, det niende i rækken, om byplanhistoriske emner.

Temaet i år er *Det åbne land* - en naturlig fortsættelse af seminarserien, hvor vi efter en start i 1986 begyndte med en gennemgang af lovgrundlaget i videste forstand og derefter i de næste år beskæftigede os med byernes udvikling og planlægning fra årene efter 2. verdenskrig og frem til nu.

Vi begyndte denne gennemgang med to omfattende og tunge emner: *Boligbyggeriet og boligområderne* og *Trafikken og byerne.*

Derefter bevægede vi os fra byernes centrale dele med *De offentlige rum* videre over forstædernes eksplosive udvikling i efterkrigsårene og er altså nu i år nået helt ud i *Det åbne land.*

Det åbne land er - kort benævnt -
vore *landbrugs- og skovområder.*

Alle, der beskæftiger sig med fysisk planlægning, bruger begrebet „det åbne land", men ikke alle kan umiddelbart give en præcis definition, og færre kan sige, hvornår betegnelsen gled ind i planlæggersproget.

Formålet med dette års byplanhistoriske seminar om *Det åbne land* er ikke at afdække de uklarheder, der kan nævnes, men i et samtidshistorisk

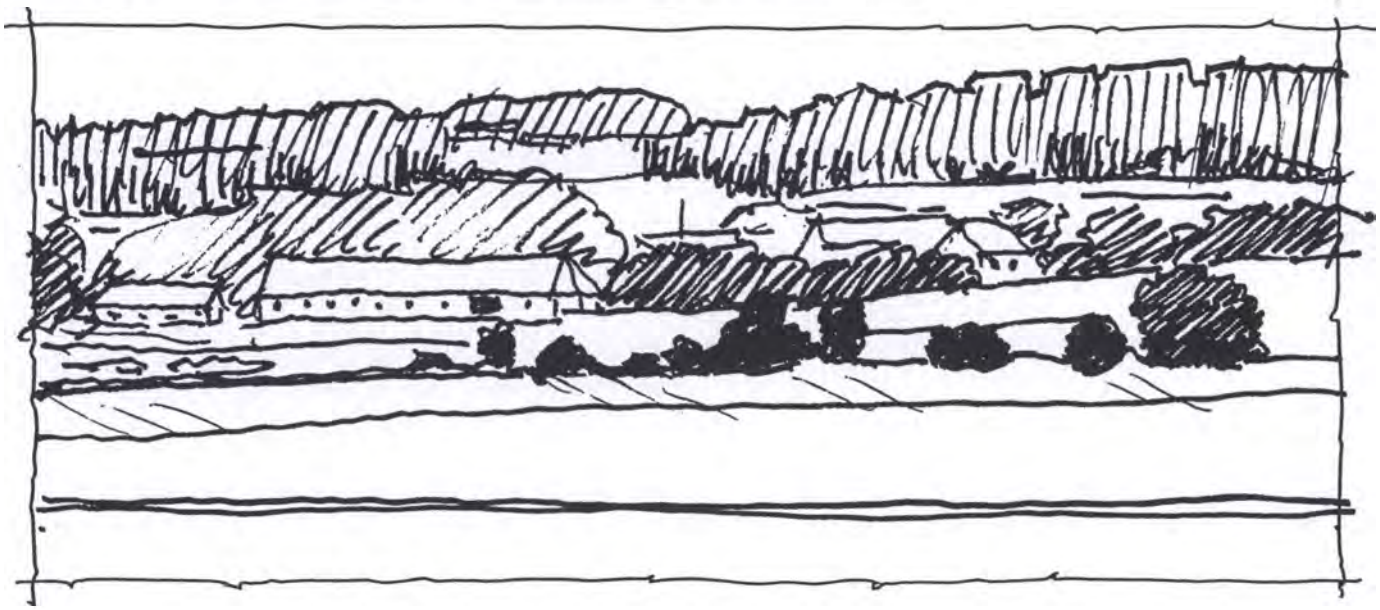

perspektiv at drøfte forløbet af den proces, hvor det åbne land fra at være en arealressource, som man tærede på i urbaniseringsøjemed, blev en fuldt integreret del af den fysiske planlægning.

I 1925 fik vi den første *byplanlov* i Danmark, men først efter 1938, hvor en ny og bedre byplanlov så dagens lys, kom planlægningen af byernes udvikling og vækst for alvor i gang.

Det var imidlertid stadig sådan, at byplanloven og de tidligere gennemførte bygningslove alene havde til formål at regulere bebyggelsen i *byerne* i Danmark. Landbrug og skovbrug havde sin egen lovgivning, og det samme var tilfældet med jernbaner og veje.

Men så havde vi jo da endelig også en *naturfredningslov*, som handlede om det åbne land. Den havde imidlertid sine begrænsninger, primært på grund af bestemmelser om erstatninger for egentlige fredninger.

Et vendepunkt nåede vi så til i årene umiddelbart efter 2. verdenskrig, hvor byvæksten for alvor tog fart. Nu var det åbenbart, at der var behov for en yderligere regulering - også i det åbne land - og vi fik så i 1949 *byreguleringsloven.*

Som vist alle her kan huske, opererede denne lov med en inddeling af byernes områder i tre zoner, nemlig inder-, mellem- og yderzoner.

Og samtidig føjedes et nyt punkt 10 til byplanlovens § 2, hvorefter der i byplaner kunne træffes bestemmelser om: „Regulering af bebyggelsen på ejendomme, der drives som landbrug, frøavl, skovbrug eller frugtplantage, idet det kan fastsættes, at der på disse kun må opføres sådanne bygninger, der har tilknytning til driften".

LANDZONEN var altså nu opfundet, og planlæggerne kunne begynde deres erobring af det åbne land.

Det åbne lands hovedbestanddele er altså landbrug og skovbrug, medens bymæssig bebyggelse i det åbne land altid kræver en særlig tilladelse, men i takt med vor stigende velstand og øgede fritid har det åbne land fået en yderligere funktion: at betjene befolkningens behov for færden og ophold i fri luft i fritiden.

Dansk landbrug står fortsat over for store strukturproblemer i de kommende år, problemer som berører helt vort samfund og derfor må drøftes i fællesskab, det vil sige, der må skabes et løbende samarbejde mellem land og by - mellem landbo og bybo!

Med vort 9. seminar med titlen *Det åbne land* håber vi at kunne yde et bidrag til den løbende meningsudveksling.

Vi har søgt seminaret tilrettelagt med indlæg fra en række personer, der har haft eller stadig har deres virke inden for det åbne lands planlægning og administration. Det er seminarets formål at søge at belyse denne del af byplanhistorien ved en historisk og tidsmæssig gennemgang af udviklingen fra 1920erne og 30erne og frem til i dag.

Hvordan gik det til? Hvorfor blev det, som det blev?

Efter seminaret vil vi som tidligere samle seminarets indlæg og eventuelle diskussion i en af vort udvalgs „byplanhistoriske noter", så også andre end de her tilstedeværende kan få nytte af dagens indlæg og debat.

Før jeg overlader ordet til dagens ordstyrer, Jesper Harvest, ønsker jeg at bringe udvalgets varmeste tak til Margot og Thorvald Dreyers Fond, som også i år har bistået os i vort løbende arbejde, herunder afholdelsen af dette seminar.

Hjertelig velkommen til alle!

DET ÅBNE LAND I PLANLOVENE

Cand.jur. Johan Garde

1. To kanaler i lovgivningen

Naturfredningskanalen (1917, 1937, 1961 og 1969). Byplan- (Byregulerings- landsbyggelovs- zonelovs-) kanalen (1925, 1938, 1949 og 1969/70).

Landskabsbeskyttelsen som et sagsområde med egen ret, ikke blot et aspekt i byplan/byggelovene.

Erstatningsspørgsmålet

Centralt efter alle love indtil zonelovens overgangsregler. Naturfredningslovens byggelinier. KVR-regeringen.

2. Kompetenceregler og administration

Betydning af eksistensen af to kanaler.

Naturfredningsloven 1969 og zoneloven 1969/70 tænkt som et system af checks and balances - det holdt ikke så længe.

3. Overfredningsnævnet

Sammensætning og virke.

4. Miljølovreformen 1991

Lovene af 1991 (+januar 1992).

Senere ændringer.

Naturklagenævnets kompetence.

De senere dele af 4. er med for at leve op til Byplanhistorisk udvalgs motto, sidste del: at udpege forbindelser til nutiden og fremtiden.

ERSTATNINGSSPØRGSMÅLET KOMPETENCEPROBLEMERNE

Ved Byplanhistorisk udvalgs seminar har jeg i dag valgt i mit delemne „Det åbne land i planlovene", at samle mig om 2 hovedpunkter:

Emne 1: er i dag ikke særligt spændende, men centralt i en historisk fremstilling - hvor brugtes kræfterne, hvad gik de mange år med, og hvorfor var lovene så utilfredsstillende?

Emne 2: om skiftende tiders syn på grundproblemet om magtens fordeling er derimod evigt aktuelt.

Dette sidste emne førte jeg helt frem til dagens Naturklagenævn, som ved Miljølovreformen af 1991 afløste Overfredningsnævnet.

Mit delemne for dagen er en ordentlig mundfuld, så jeg er simpelthen nød til at udvælge og begrænse.

Det åbne land som noget der kan være grund til at passe på og bruge i et friluftsliv er ikke kommet ind i lovgivningen gennem bygge- og byplanlove, men gennem naturfredningsloven med en begyndelse i 1917 og i en nok så voksen skikkelse i 1937.
Der var ikke megen forbindelse mellem byplanverden, der - *uden* det åbne land - først blev til noget lovmæssigt håndterligt i 1938, og så naturfredningsloven af 1937.
Det ser ikke ud som om nogen har spekuleret over, om det var rimeligt, at naturfredningen, der havde Staunings interesse, flyttedes til Statsministeriet i 1935 (fra Justitsministeriet), mens byplanloven ligesom sin spæde forgænger fra 1925 lå i Indenrigsministeriet sammen med f.eks. Københavns byggelov. *De to områder kørte som noget naturligt på hver sit spor*, med hver sin slags myndigheder, hver sine tog. - Dette fik op i tiden stor betydning. Jeg mener, at det i perspektiv var en stor fordel, fordi det placerede landskabsbe-

skyttelsen som et område med egen ret, ikke som noget der dukkede op som et aspekt i en bygge- og planlovgivning. Nogle interesser er stærke nok til at tåle at dukke på op på denne måde og dog vinde respekt, men ikke naturbeskyttelsen.

De to spor havde dog ét fælles meget betydningsfuldt område, der i et tilbageblik bør fylde en del op, nemlig *erstatningsspørgsmålet*.
De to tog havde *samme bremse*.
Det var et *kernepunkt i byplanloven af 1938*, at den skulle indrettes sådan, at begrænsningerne i ejernes frie udfoldelse kunne beskrives som generelle indskrænkninger i ejendomsretten, der ikke krævede erstatning efter grundloven. (Jeg skal skåne tilhørerne for nærmere om det dengang meget diskuterede og afgørende spørgsmål om ejendomsrettens grænser, der i øvrigt stadig diskuteres - senest i forbindelse med de dyrkningsfrie zoner langs vandløb).
Det var omvendt et *kernepunkt i naturfredningsloven*, at fredning var ekspropriation eller dog, som man sagde, ekspropriationslignende, noget der ikke uden videre kunne fremstilles som en fordel for grundejerne. Fredning handlede om at *nægte*, mens byplaner handlede om at *tillade* på en ordnet måde.

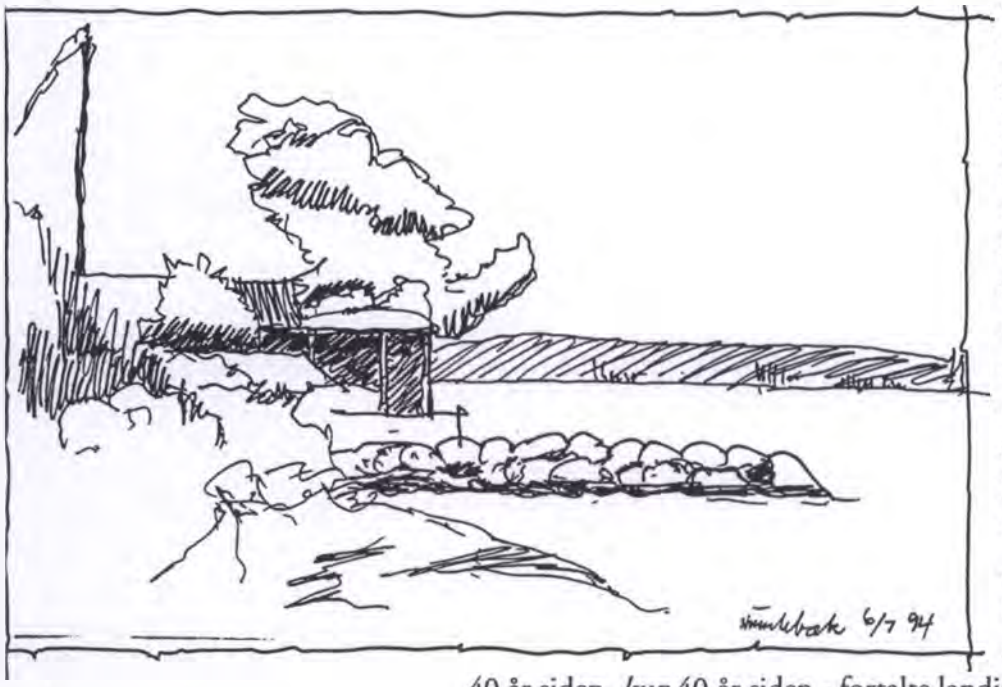

En tilnærmelse mellem de to systemer begyndte i 1937 med naturfredningslovens erstatningsfrie byggelinier, der blev murbrækkere for det synspunkt, at der var tilfælde, hvor byggeri på landet kunne begrænses eller nægtes uden erstatning.
Da vi midt i 50'erne byggede sommerhus i Odsherred - for 40 år siden, *kun* 40 år siden - fortalte landinspektøren i Nykøbing Sjælland os, at det gjaldt to ting: en lov om brandpolitiet på landet - noget med hårdt tag - og skovbyggelinien. Som han sagde i det højtidelige øjeblik, da han satte det afgørende hjørne af huset af: så siger vi de 300 meter går hertil.

For at få *strandbyggelinien* igennem som noget, det stærkt nærmede sig et forbud, måtte Stauning i folketingsudvalget ikke bare forklare sig, men også forelægge udkast til en kgl. anordning, så udvalget kunne se, hvordan reglen skulle indføres. Navnlig noget med overgangsregler, hvor der forelå nærmere definerede forventninger. Og for at få *skovbyggelinien* igennem måtte Socialdemokratiets ordfører Bomholt, hævde at denne linie kun var en censurbestemmelse, der kun i særlige tilfælde gav mulighed for afslag.

Det var først i begyndelsen af 60'erne med det man dengang kaldte de nye byggelinier ved *sø, å og fortidsminder*, byggelinierne vandt nogenlunde almindelig anerkendelse.

Som et *byudviklingsspørgsmål* meldte erstatningsproblemerne sig i 1948. Det nye Boligministerium prøvede at få en lov igennem uden erstatning, men byggelinie kunne her jo ikke bruges (man måtte lægge „fiduserne" om). I stedet henviste man så til yderzonernes begrænsede varighed, men loven kunne ikke komme igennem, før der kom erstatningsbestemmelser ind, i 1949. Det blev en lang vej før, man nåede frem til det standpunkt, at afslag på byggeønsker måtte kunne gennemføres uden erstatning. Det varede fra 1937, eller om man vil fra byudviklingsloven fra 1948/49, frem til zonelovens overgangssager, med et dramatisk højdepunkt undervejs ved folkeafstemningssager rejst før 1970 og zonelovens egne overgangssager, varede til langt op i 70'erne.

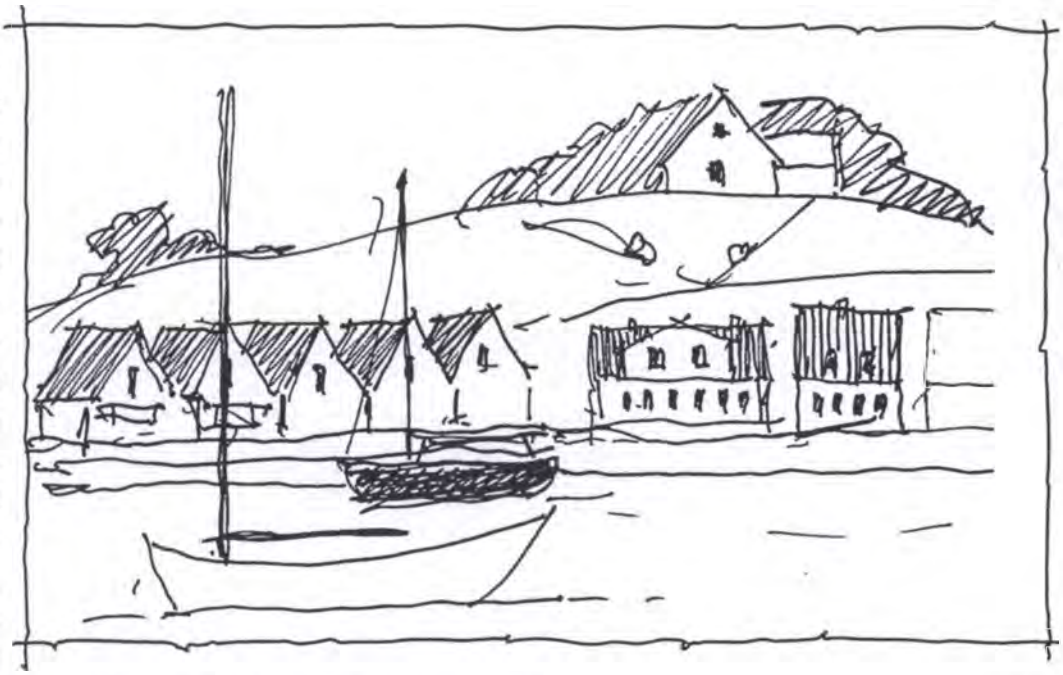

Det koster en vis overvindelse af mig ikke nostalgisk at gå i detaljer om erstatningsreglerne gennem disse år, men begynder jeg går al tiden og det bliver alligevel ikke forståeligt. Finesserne var legio og derfor underholdende for eksperter, måske som studiestøtte og dagpengeregler i dag. Også landsbyggeloven fra første halvdel af 60'erne, der ikke havde erstatningsregler, var med til at give et flimrende billede. - Reglerne var skridt på vejen, men så uklare, både de der gav erstatning og de der ikke gjorde, at de forskellige myndigheder ofte ikke var enige. Rud Nielsen og Overfredningsnævnets jurister blev f.eks. aldrig enige om forståelsen af erstatningsreglernes rækkevidde før zoneloven.

Jeg ved ikke, hvad Rud Nielsen mente i sit hjerte, men både Rud Nielsen og den senere kammeradvokat Fentz, der havde trådt sine børnesko i Boligministeriet, jonglerede i al fald meget dygtigt, udefra fornemmet meget cool. Boligministeriet tabte i al fald først de mange retssager efter 1970, da zoneloven var i havn.

Før jeg går over til det andet hovedspørgsmål i min fremstilling, vil jeg gøre nogle bemærkninger om zonelovens tilblivelse, som illustre-

rer sammenhængen mellem erstatningsspørgsmål og kompetence. Der står i Dansk Miljøret. bd. 2, at *zoneloven* er lavet i Boligministeriet. Det er ikke helt korrekt. Selve lovforslaget blev ganske rigtigt lavet i ministeriet, men hele konstruktionen bag de regler, der med zoneloven frigjorde administrationen i stat og kommuner fra erstatningsreglernes forbandelse, blev lavet i midten af 60'erne i Naturfredningskommissionen. Det skete i et udmærket samarbejde mellem bl.a. Rud Nielsen og Viggo Nielsen, med professor Bent Christensen som den drivende og skrivende kraft (bet.nr. 461, 1967). Boligministeriet lavede nogle ganske udmærkede bemærkninger til lovforslaget. Man valgte ikke at lægge fingrene imellem, blandt andet om nødvendigheden at et samarbejde mellem navnlig zonelovens administratorer og fredningsadministrationen. Der var efter de mange års opvarmning ikke grund nok til at prøve med glat tale at smugle noget igennem. Man stod sig ved karsk tale. Det er herligt, når det er tilfældet. Det var en fordel, at det var den borgerlige regering, VKR, der stod for gennemførelsen.

Et hovedpunkt var naturligvis zonelovenskompetencens placering. Det var en svaghed, at der ikke var ægte enighed med venstre om, at primærkommunerne ikke skulle have denne kompetence - det har man mærket siden hen.

Rud Nielsen har engang fortalt mig, at Boligminister Aage Hastrup havde været inde på, om man ikke kunne lade kommunerne få zoneloveskompetencen, hvortil Rud Nielsen havde svaret, at så kunne han ikke anbefale loven som den i øvrigt var udarbejdet. Rud Nielsen fortalte videre, at Venstre kort efter ministermødet, hvor lovforslaget var tiltrådt til fremsættelse, opsøgte Hastrup med anmodning om genforhandling. Hastrup, der i øvrigt havde været journalist, meddelte at det var for sent. Han havde allerede, hvad han havde lov til, fortalt pressen om resultatet af formiddagens ministermøde.

Man bruger sommetider vendingen: Vi, der gjorde ørkenvandringen med. Det er i denne sammenhæng en rimelig betegnelse for min generation. Vi var unge omkring Boligministeriets oprettelse i efteråret 1947, og måtte altså vente 25 år på den radikale løsning i 70'erne.

Naturligvis var det, som Naturfredningskommissionens formand Henning Rohde kaldte *de materielle beskyttelsesproblemer*, både vigtige og interessante - betegnelsen dækkede spørgsmålet om, hvad der bør beskyttes og hvordan: naturtyper, fortidsminder, vandløb og så videre.

At dette blev omfattende og grundlæggende nyt behandlet, skyldtes Kulturministeriets repræsentation i kommissionen. Set med vore dages briller er dette måske mere betydningsfuldt end de erstatningsmæssige problemer, som jeg nu har brugt en del tid på - man tænker måske:
Lad de døde begrave deres døde. Men aflivningen af retten til erstatning ved nægtet byggetilladelse var, tror jeg, også for ikkejurister, nøglen til en rimelig fremtid (altså vores nutid).
Spørgsmålet blev løst. De andre naturbeskyttelsesspørgsmål er stadig brændende, fordi de hele tiden skifter karakter efter tidens forhold og i sammenhæng med andre miljøspørgsmål. Afgørende for udviklingen var, at man med naturfredningsloven af 1969 og zoneloven fra samme år fik to udmærkede redskaber i hænde.

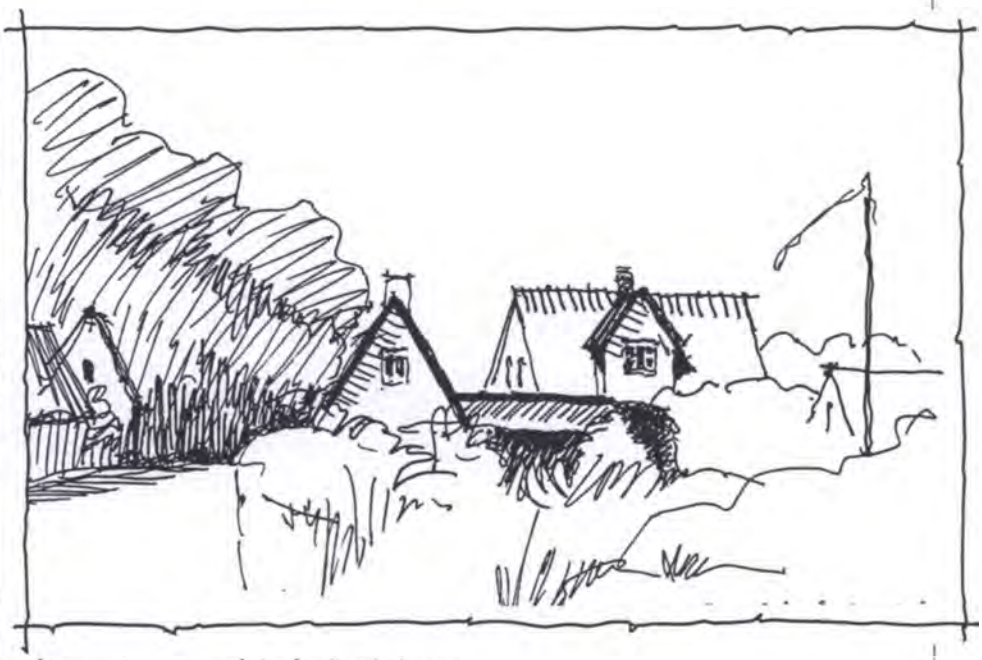

I dag kan man måske ikke begribe, at erstatningsspørgsmålene kunne sluge så mange kræfter, og de ikke kunne løses før, men det kunne de altså ikke!

Det andet store spørgsmål i et tilbageblik over mit delemne, det åbne land i planlovene, er administrationen i juridisk sprog kompetencereglerne, det vil sige magtdelingen.
Det historiske udgangspunkt er, som jeg har fremhævet, de to centrale lovområder, der først kom på samme hånd på ministerplan ved Miljøministeriets oprettelse i efteråret 1973. Indtil da havde man byplankanalen, det vil sige Indenrigsministeriet, senere Boligministeriet, med kommunalt udgangspunkt - og naturfredningskanalen, det vil sige Statsministeriet, senere Kulturministeriet, med sine særlige lokale og centrale organer.

Det var almindeligt at hævde i perioden op til 1970 - altså i den periode jeg særlig har omtalt indtil nu, det man kan kalde „gamle dage" - at kompetenceforholdene var håbløse, forældede og uforstå-

elige. Man kunne bare remse op, hvad mange gjorde: kommuner, amter, byudviklingsudvalg, fredningsplanudvalg, fredningsnævn, vandløbsmyndigheder osv.. Kompetencedelingen *var* ikke let at overskue. Men kompetencereglerne var alligevel nemmere at overskue end erstatningsreglerne. De hang trods alt nogenlunde sammen, de var båret af rationalitet, som man siger i vore dages politologsprog - en opdeling mellem organer, der hver for sig var rationelle som udtryk for sagkundskab kombineret med 'magt. Dette nævnt overfor en kommunal model, der nok er enklere, men behæftet med andre mangler.

Det står for mig sådan, at kompetencereglerne i tiden frem til omkring 1970, året for de to store love, støttedes af at erstatningsreglerne var så vanskelige og inkonsekvente. Det var hele tiden her de svære problemer lå. I en parentes bør nævnes, at landinspektørerne spillede en stor rolle som vejledere. Man vidste, at de fleste landinspektører kendte reglerne, og at borgerne, som vi jurister siger, kunne få besked ved henvendelse til landinspektørerne.

Det kneb mere for de praktiserende arkitekter og mange advokatkontorer. Og så var mange sekretærer for byudviklingsudvalg og fredningsplanudvalg ikke så bange for at vejlede. De var ganske godt beskyttet af formanden, normalt amtmanden. Amtmanden var trods alt indtil 1970 ikke bare statsamtmand, men også formand for amtsrådet, altså amtsborgmester. Og en del prestige hang ved også efter 1970. Systemet tillod denne funktion hos disse embedsmænd - jeg tænker på embedsmændene på den anden side af Valby Bakke for en snes år siden.

Jeg kommer nu til noget, jeg kalder *checks and balances*. Det er måske fremgået, at jeg var medlem af naturfredningskommisssionen, det var som repræsentant for Indenrigsministeriet, det var repræsenteret som kommuneministerium. Mange medlemmer af kommisionen - vi/man tænkte og håbede, at den „nye" naturfredningslov sammen med zoneloven, der blev til under en borgerlig regering, skulle udgøre et sæt regler om checks and balances mellem de forskellige interessenter i naturen og de forskellige magtfaktorer, som kunne holde nogle år. Der var dengang, tror jeg, mere respekt overfor det at lave en lov. Men det holdt trods alt kun få år, lige akkurat frem til og med tilslutningen til EF i 1972. Debatten op til EF gav et „pift" til fredning og naturbeskyttelse. Mange der var betænkelige ved EF var natur- og miljøinteresserede - dem skulle der gøres noget for. Der kom flere supplerende love i 1972.

Men allerede den smalle Hartling-regering fra dec. 73 begyndte at ændre, efter min mening nedbryde systemet fra 1969/70. Det viste sig navnlig i synet på fredningsplanudvalgene, hvis opgaver blev lagt over til amtsrådene. Det kan dog hævdes, at dette betales med den begyndende bedre sikring af vådområderne. Tingene har sagligt ikke noget med hinanden at gøre, men sådan handler man politisk. Miljøministeriet opnåede vel den

pris, det kunne få (1978). Det begyndte også i begyndelsen af 80'erne at rumle med, at måske selv et så klassisk foretagende som Overfredningsnævnet ikke var sakrosankt. Man kunne måske også lave om på systemet ved at sammenlægge Overfredningsnævnet og Miljøankenævnet bl.a. ud fra det efter min mening lovlig kyniske synspunkt, at alt er politisk, og så kan det lidt være det samme.

Naturfredningskommissionen behandlede naturligvis også *Overfredningsnævnets sammensætning*. Det er rimeligt at komme med nogle ord herom, da Overfredningsnævnets virke og sammensætning har været på dagsordenen helt op til det nuværende Naturklagenævn.

Der var i de år kommissionen arbejdede nogen kritik af Overfredningsnævnet, bl.a. fra Rud Nielsen som formand for de københavnske fredningsplanudvalg. Det hang efter min opfattelse bl.a. sammen med den forskellige opfattelse af erstatningsreglerne - Rud Nielsen syntes man gav „for meget" - og måske endnu mere, et noget forskelligt syn på fredningsplaninstituttets opgaver og muligheder stillet overfor byreguleringsloven. Der var også kritik fra anden side, f.eks. Friluftsrådet, udtrykt gennem rådets sekretær William Horsten. Han mente vist nærmest, at der skulle sidde mere varmhjertede personer i nævnet, velmenende professorer fra Akademiet og naturvidenskabsmænd.

Det endte med at kommissionen foreslog, at Overfredningsnævnet skulle beholdes uændret, dvs. med 4 politikere, men have en fra hver af de i finansudvalget repræsenterede partier. Man troede, at dette betød kun et medlem mere (fra SF). Det var jo 4 år før 1973. Da det kom til stykket, var Rud Nielsen med på det uændrede nævn - jeg tror efter hukommelsen, at han virkelig mente dette. Et Horstensk nævn ville ikke have kraft nok - der måtte et stærkt nævn til, for at det fra tid til anden kunne sætte mindre populære løsninger igennem (overfor kommuner, el-selskaber og vejvæsener). Man enedes om pudsig formulering - betænkning side 336:

Overfredningsnævnets sammensætning har store fordele. Den giver nævnet meget betydelig prestige, fremragende juridisk sagkundskab og føling med opfattelserne i folketinget. Til tider hat netop sammensætningen gjort nævnet lovlig forsigtigt og tilbageholdende. Med dette forbehold har Overfredningsnævnet i alle årene virket tilfredsstillende og da rejsning af fredningssager ved offentlige myndigheder må forudses at blive mere almindelig,

foreslår kommissionen ikke principielle ændringer i nævnets stilling og sammensætning.

Overfredningsnævnets virke var præget af mange ting. Jeg begyndte som viceformand med Bent Christensen som formand. I nævnet var 3 af de 4 politikere folketingsmænd, og så var der de 2 HR-dommere. Ved første votering, som det fornemt blev kaldt, blev jeg slået af åbenheden og kvaliteten af drøftelserne og det skriftlige man enedes om. Jeg sagde bagefter noget herom til Bent Christensen som sagde jamen, hvad tror du 4 folketingsmænd og 2 HR-dommere ellers kan enes om?
Noget lignende kom departementschef Zeuthen ind på, da jeg ved årsskiftet 1973/74 var blevet alarmeret af Hartling-regeringens signaler og i forståelse med nævnets medlemmer arbejdede på er indlæg om fredningsplanudvalgene. Zeuthen sagde, at det havde noget med habilitet at gøre. I fredningsplanudvalgene havde medlemmerne til opgave at passe på naturen. Den opgave gør, at kommunalpolitikerne *der* optræder anderledes end i deres sædvanlige kommunale roller. Det er derfor man ikke kan vente samme holdning hos de samme mennesker, når de optræder kommunalt, hvor hensyn til vækst og arbejdspladser tæller anderledes.

Det er den slags ting, der gør at nævnet (Overfredningsnævnet/Naturklagenævnet) fra tid til anden om nødvendigt kan træffe afgørelser, som kommunerne ikke er glade for. Her har HR-dommerne været en støtte. De kom godt nok i 1917 væsentligst for at beskytte private interesser, men derfor kan de jo godt som jurister og (endnu) rigets dignitarer gøre nytte i dag, selv om man måske ikke ville have haft dem i nævnet, hvis dette kun havde haft få år på bagen. At de bevaredes i 1970 skyldtes jo givet, at de når man nu havde dem, var gode at bevare, prestigegivende og nyttige i de upopulære sager.

Det er pudsigt at læse bemærkningerne til 1917-loven. Argumentet for HR-dommerne var som nævnt navnlig hensynet til de private, men argumentationen kan også bruges i dag, nu overfor lokale kommunale interesser. Jeg læser en lidt indviklet tekst med lidt indviklet ordstilling fra forslaget til 1917-loven:

En hele Landet omfattende Appelinstans vil kunne faa et Overblik over Landets ejendommelige Naturforhold og vil paa mere alsidig og sagkyndig måde end de enkelte Nævn, i hvilke det kan befrygtes, at lokale Hensyn ofte mere eller mindre ubevidst vil gøre sig gældende, kunne træffe Afgørelser i Konflikter mellem Samfundets og den enkeltes Interesser.

Under omtale af „Overfredningsnævnet virke" bør man også nævne *fredningsprocessens* betydning: Besigtigelse, offentlighed - mens de folkevalgte på grund af sagernes karakter ikke behøver at boge så meget.

I miljøanke-(klage)-nævnet er forholdene meget anderledes - de beskikkede medlemmer forudsættes her at læse alle papirer og evt. studere selvstændigt, mens besigtigelse og forhandling er sjælden.

Og så er det - det gælder også min seneste arbejdsplads Miljøankenævnet - nyttigt at både kommuner og styrelser i nogle dage bliver kikket virkeligt efter i sømmene. Nævnene lever jo af at gøre sådan noget ordentligt. Nævnene er begge yderst vagtsomme overfor, hvad de betragter som mindre tilbørlig offentlig forvaltning.

Som sagt før mener jeg, at det har været godt, at man i Danmark har haft *naturfredningslovgivningen som udgangspunkt* - naturen den svage interesse, havde derved sin egen fortaler i systemet. Bomholt var, mener jeg, tilhænger af det standpunkt, at naturen skulle have sin egen fortaler på højt plan gennem kulturministeren. *Ministerielt* holdt dette frem til Miljøministeriets oprettelse i 1973 og institutionelt holder det jo i al fald derved, at Skov - og Naturstyrelsen ikke blev en afdeling i Planstyrelsen.

I forslaget til lovreformen i 1991, altså i lovforslagene fra 1990, var der foreslået væsentlige ændringer heri, men det lader jeg ligge og ser på resultatet af miljøreformen. Som lovreformens resultat så ud, som

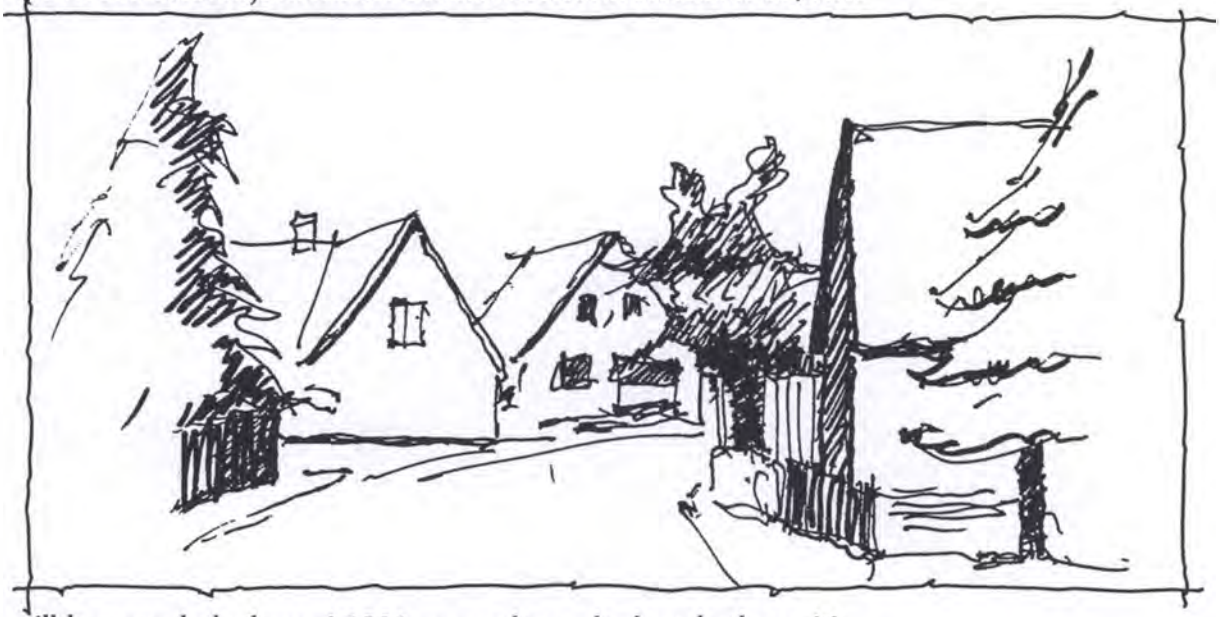

tilblevet med planloven i 1991, og med naturbeskyttelsesloven i januar 1992, *var* systemet i al fald et stykke vej i overensstemmelse med det synspunkt, at „Naturkanalen" (bortset fra selve ministeriet) var sin egen. Fredningsnævnene bevaredes i fredningssagerne og Naturklagenævn og Miljøklagenævn var ikke blevet slået sammen. Og for nu at tale om „Overfredningsnævnets virke" eller „Naturklagenævnets virke", min sidste opgave så hang Naturklagenævnets sager nogenlunde sammen . nævnets område blev:
Fredningssager og nogle andre sager efter naturbeskyttelsesloven vel sådan at de fleste skulle visiteres bort til Skov- og Naturstyrelsen,

måske for mange. Og så råstofsagerne der ikke er så mange af. Efter min mening passede *zonesagerne* ikke *så* godt i sammenhæng, men de fleste skulle jo visiteres ud af huset, og de store sager - Thylejren og andre store sager - lå måske meget godt i Naturklagenævnet. Alt i alt langt fra noget mastodontnævn, men et nævn, der handlede om natur og landskab, egnet for et overkommeligt område, også personalemæssigt til betjening af et ganske eksklusivt nævn med travle medlemmer.

Miljølovreformen var baseret på selvstændig Planstyrelse, og et også for travle politikere og HR-dommere overkommeligt område, også personalemæssigt, til betjening af et ganske eksklusivt nævn med travle medlemmer.

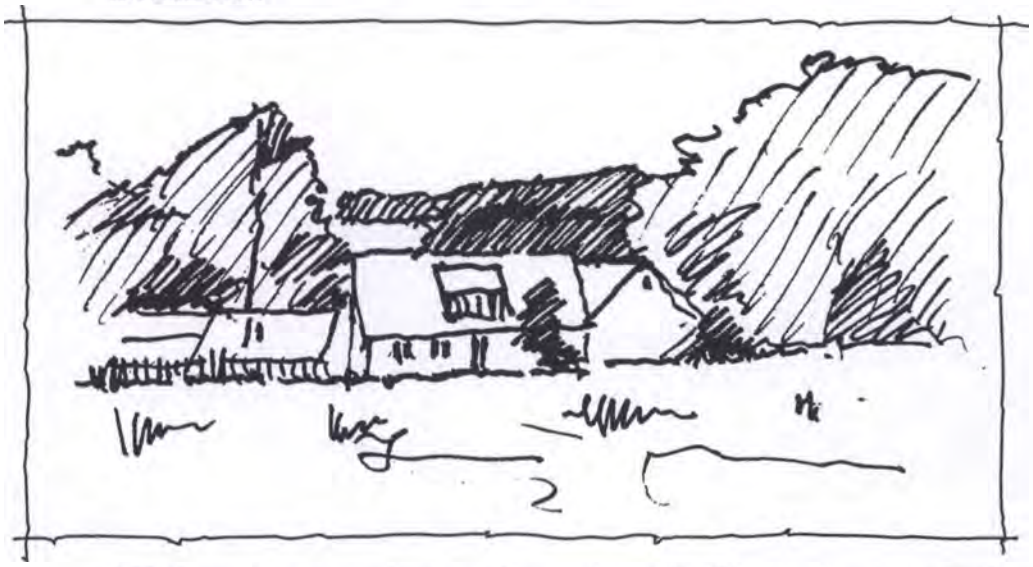

Miljølovreformen var baseret på en selvstændig Planstyrelse, og et også for travle politikere og HR-dommere overkommeligt, nogenlunde vel sammenhængende område for Naturklagenævnet. Men herefter skete der det, at man straks begyndte at skrue på skruerne. *Som planloven nu er indrettet*, skal altså også det meget store antal sager, der ikke er zonesager - kort alt det, der tidligere kaldtes og var kommuneplanlovsager, nu også høre under nævnet. Og det der ikke umiddelbart skal til nævnet, skal herefter ikke visiteres ud af huset, men gå til et personale i Naturklagenævnet, der er opdraget i Planstyrelsens verden og måske pr. rygmarv vil være fristet til at betragte natursagerne som et mindre betydningsfuldt område.

Der er nu mange viceformænd - 3 af 4 er planstyrelsefolk. - Jeg kender godt det synspunkt, specielt at alle skal kunne alt, specielt at alle jurister og samfundsfagfolk skal rokere og opdrages til at kunne gå ind i alt. Kernen i det er dog, at man *efter* miljølovreformens gennemførelse har ændret en del på den dog ret overskuelige ordning, som miljølovreformen endte med. Balancen er med al respekt for nævnets kvalitet forskubbet.

Jeg vil slutte i overensstemmelse med mottoet: at knytte fortiden til fremtiden. Altså jeg husker: Jeg husker diskussioner fra 60'erne om, *om* man

skulle tilstræbe, at fredningsområdet gik til Boligministeriet, så afvejning af naturens vægt, skete rationelt i Boligministeriet, altså internt, så et samvejet resultat dukkede op, *eller* om fredningsområdet fortsat skulle have sit eget. Jeg minder om den tanke bag fredningsplanudvalgenes nedlæggelse, at så skulle i al fald fredningsinspektørerne have en sådan placering i amtsrådets administration, at de direkte fik adgang til beslutningstagerne i amtsrådet, de skulle ikke underlægges. Jeg tror det dengang var amtsarkitekten til en måske alt for intern afvejning. Det holdt nogle år, men ikke ret mange. Dette er jeg kommet til at tænke på ved at se ændringerne i Naturklagenævnets område siden Planstyrelsens nedlæggelse.

Selv om der ikke har været tid til at dække hele feltet, håber jeg med foranstående at have illustreret de to væsentligste områder indenfor mit delemne „Det åbne land i planloven" - erstatningsspørgsmålene, som man i dag måske hører lidt træt om, men det gik en stor del af tid og kræfter faktisk med, believe it or not, og det evigt aktuelle spørgsmål om kompetencen, magtfordelingen. Planlægning er godt og nødvendigt, men det er i de enkelte sager man ser, om de skønne ord er alvor - Ørsundsbro eller andet!

En grundig gennemgang og uddybning af Gardes indlæg på seminaret findes i hans bog „LOVBEMÆRKNINGERS SANDHEDSVÆRDI . om miljølovreformen 1990-1991", udgivet hos Gad i 1993. I denne bogs kapitel 1 omhandles den del af Lovgivningshistorien, som i høj grad inddrager det åbne lands problemer og i kapitel 2 gennemgås optakten til en miljølovreform.

„Fra Stauning til Anker"

Tidl. direktør Viggo Nielsen, Fredningsstyrelsen

Da Edmund Hansen foreslog mig at komme med et indlæg under seminaret om det åbne land, var jeg - som det kan ske - ikke tilstrækkelig vågen. Det opdagede jeg, da jeg så indlæggets titel på tryk.

Bortset fra, at jeg ikke - som det fremgår af programmet - har været direktør i Skov- og Naturstyrelsen, men var det i Fredningsstyrelsen under dennes eksistens fra 1975 til 87, ville jeg nok ikke have brugt udtrykket „Fra Stauning til Anker".

Forholdet er jo, at det åbne lands problemer er og bliver lovgivningsanliggender, hvis forberedelse har ministre som øverste chefer, og disse chefer, excellenserne, er for mig ikke uden videre fornavne. Selvfølgelig kan der mellem tjenestemænd og ministre bestå et meget nært samarbejdsforhold, ja et venskab, men i samme øjeblik en Bodil, en Niels eller en Helge er fratrådt, er den personlige forbindelse i realiteten afbrudt til fordel for loyaliteten over for efterfølgeren.

Hertil kommer, at det som udgangspunkt må være helt naturligt at se på statsminister Thorvald Staunings medleven i naturfredningsbestræbelserne og lovgivningen - han var eller blev fra 1935 ressortminister for området, medens statsminister Anker Jørgensens indsats var langt mere begrænset og oversigtlig.

Skal vi begynde med Anker Jørgensen, får vi af hans erindringer indtrykket af et menneske, som glæder sig over at komme ud i naturen og sejle og fiske og nyde afslapningen i sommerhuset i Torup, medens han i øvrigt ikke kommer ind på lovgivningen i vores relation. Der er dog en enkelt bemærkelsesværdig passus på side 142 i bind 1, „Bølgegang". Den lyder: „Ivan Barrington fra Folke-Ferie hos mig. Lagde en plan for et miljø-planlægningsministerium foran mig. Der må være en gruppe i Kulturministeriet af embedsmænd, der ønsker det og inspirerer ham. Jeg fik senere noget lignende fra Niels Matthiasen, der dog først gav mig det, da han vidste, jeg havde besluttet at lave et sådant ministerium. Jeg fortalte ikke til Ivan, at jeg havde tanker i den retning."

Den omlægning af ressortforholdene for den fysiske planlægning ved dannelsen af miljøministeriet, hvis nærmere omstændigheder i øvrigt ikke er ganske klare, blev Anker Jørgensens hovedindsats med hensyn til det åbne land. Dermed er vi egentlig færdig med ham og kan vende os til de skiftende ressortministre, som kom til at omfatte for naturfredningens vedkommende - statsministre, kulturministre

og miljøministre, og hvor min personlige, væsentligste medvirken blev som rådgiver sammen med departementschef Henning Rohde for kulturministre gennem 12 år.

Der er i alt fald tre elementer, der ofte indgår i processerne, der kan føre frem til lovforslag eller andre større beslutninger i relation til beskyttelsen af det åbne land. Det ene er ministerens, respektive regeringens ønske eller engagement, det andet et medvirkende embedsapparat, og det tredie er en eller flere inspirationskilder, f.eks. gennem interesseorganisationer, og f.eks. blandt dem, når det drejer sig om det åbne land Danmarks Naturfredningsforening, som på dette område under hele sin eksistens har været en flittig arbejder i vingården.

Alle disse tre elementer var til stede, da bevidstheden om det åbne land begyndte at dukke op i 1930'erne for med en pause forårsaget af anden Verdenskrig at fremtræde med så meget større styrke fra slutningen af 1950'erne, da velstandsbølgen begyndte at rulle.

Naturfredningsloven af 1937 var - skønt forslaget var udarbejdet af andre og rakte flere år tilbage i tiden - statsminister Thorvald Staunings værk. Han følte i øvrigt, at ikke mindst de konkrete resultater af hans arbejde med naturfredningen måske ville blive de mest blivende monumenter over hans regeringstid, uanset dens mange og store reformer.

Det kan måske være værd at repetere Thorvald Staunings sociale forudsætninger, som han selv skildrede dem i 1935: „I min barndom kunne vi daglig bekræfte Overbys stærke og sande lyrik, da han skrev socialisternes march *„Vor arne er kold, og vort hjem kun et skjul for trængsler og tvedragt og savn"*. Min far og slægtninge havde 11 timers arbejdsdag, og så tjente han i en periode med såkaldt godt, stadigt arbejde 15 øre i timen. Den tids arbejderklasse havde ikke menneskeværdige forhold. Den var henvist til stinkende rønner og baghuse, til loftsrum, der ikke fortjente navnet beboelse."

„Vor arne er kold, og vort hjem kun et skjul for trængsler og tvedragt og savn".

Stauning har ved anden lejlighed fortalt om sine ture på søn- og helligdage, når han med sin far i hånden vandrede ud ad den tætbebyggede Strandvej helt ud til den elskede Dyrehave, og han fortalte også om skuffelsen over, at det på turen kun en sjælden gang lykkedes at se et lille, men dejligt glimt af det blå Øresund mellem plankeværker og spærrende hegn. Det var ugørligt og i øvrigt strengt forbudt at komme ned til stranden. Man ser, at Staunings baggrund for en betragtning af landskabet er et godt stykke fra Rousseau og guldaldermalerne.

Dette er altså det personlige, det menneskelige udgangspunkt for et af de banebrydende led i lovgivningen omkring det åbne land, nemlig den naturfredningslov af 1937, hvorved han utvetydigt knæsatte princippet om en erstatningsfri regulering af private ejeres rådighedsret over fast ejendom, som det skete gennem bestemmelserne om strandbyggelinien, skovbyggelinien, åbning af adgang til strandene, en beskyttelse af jordfaste fortidsminder og andre bestemmelser.

Incitamentet udefra kom fra Danmarks Naturfredningsforening og dens daværende formand, kunstmaleren Erick Struckmann, som gennem den stærkt naturfredningsinteresserede journalist ved Socialdemokraten Carl A. Andersen, Carolus, havde opnået en nær kontakt med statsministeren. Dennes interesse for sagen førte yderligere til den ressortmæssige overførelse af naturfredningen fra justitsministeriet til statsministeriet.

Det tredie element, nemlig den administrative medvirken, varetoges af den engagerede departementschef Andreas Møller, som i et udvalg havde medarbejderskab af flere af datidens kendteste jurister, blandt andre fra Danmarks Naturfredningsforening, højesteretssagfører Eivind Møller og professor Frederik Vinding Kruse. Sidstnævnte udarbejdede nu, men også ved senere lejligheder som ved naturfredningskommissionens nedsættelse forslag til en sammenlægning og enhedsforvaltning af planlægnings- og fredningslovgivningen.

Det var imponerende, at denne lov kunne gennemføres med bred tilslutning. Socialdemokratiets ordfører Julius Bomholt måtte dog over for oppositionen bedyre, at det ikke var meningen, at man for alvor ville hindre byggeri langs skovbrynene.

Københavnerdrengen Thorvald Stauning fik gennem naturfredningsloven af 1937 og også igennem konkrete projekter, især med frilæggelserne langs Øresundskysten afhjulpet de savn eller fornemmelser, han havde haft som barn. Hans følelser for landskabet spændte langt videre, og han nød det i sin hverdag eller fritid i hans Enghuset ved Tryggevælde Å.

Bomholt berettede i sin tid til mig om et projekt i 30'erne, der til hans beklagelse ikke lykkedes. Man kunne, da Køgevejen blev anlagt, have erhvervet alle åbne arealer mellem vejen og Køge Bugt for 100.000 kr., men tanken blev opgivet, da der ikke kunne opnås énstemmighed om det i den socialdemokratiske gruppe. Det er mærkeligt at forestille sig den åbne strand ved Køge Bugt, som på den måde kunne være blevet et andet og det største monument her for Stauning. Mindet om ham her blev i stedet den nyopdukkede Staunings Ø.

Det åbne land blev altså først virkeligt et begreb nogen tid efter krigen. Den øgede velstand og mobilitet gjorde begrebet tilfældig spredt bebyggelse med dens konsekvenser for landskabet, og for de miljømæssige og økonomiske forhold til et betydningsfuldt samfundsproblem. Her var det, når det gjaldt landskabet, Danmarks Naturfredningsforening, der gav tonen an i forsøgene på en opinionsdannelse. I 1959 under H. C. Hansen med den i naturfredningen stærkt interesserede J. Elkjær Larsen som departementschef foretoges en ændring i naturfredningsloven, der muliggjorde nedsættelse af de såkaldte fredningsplanudvalg, der uden at dette dog havde nogen væsentlig, reguleringsmæssig betydning, kunne foretage en planlægning af anvendelsen af i alt fald de vigtigste naturområder, og da specielt dem, der var truede af sommerhusbebyggelse.

Uroen omkring det åbne land, som yderligere var accentueret af omfattende planer om tyske sommerhusbebyggelser langs Vestkysten, førte til aktivitet både i statsministeriet og i Danmarks Naturfredningsforening. Foreningen, der nu havde kontorchef

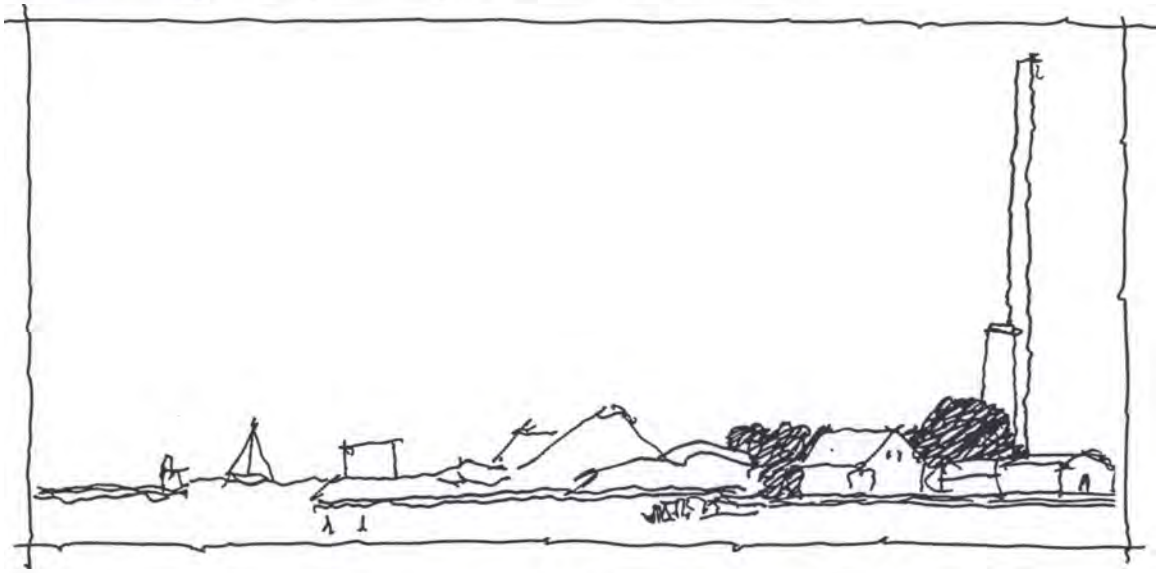

Vagn Jensen som formand, afholdt med deltagelse af den ny statsminister Viggo Kampmann en såkaldt fredningsrigsdag i 1960 i Haderslev. Her søgte man at finde frem til nye veje for naturfredningsarbejdet. Som ledestjerne blev fremført, at den mest effektive ordning for det åbne land måtte være, at det ikke måtte bebygges uden særlig tilladelse, men samtidig rejstes forslag om en række konkrete ændringer for at komme videre.

Disse forslag udbyggedes efter henstilling til foreningen fra departementschefen og kom til at danne grundlag for det forslag til ændringer i naturfredningsloven, som gennemførtes det følgende år, og som kom til at indeholde yderligere en række be-

stemmelser om zoner, blandt andet omkring fortidsminder og langs visse veje, hvor fredningsnævnene erstatningsfrit kunne regulere bebyggelsesønsker.

"erstatnings-bestemmelse til debat"

Statsminister Viggo Kampmanns forslag til lovændringen kom imidlertid også til at indeholde en bestemmelse om en erstatningsfri regulering af bebyggelse i det åbne land i det hele. Det viste sig at have været for stor en mundfuld, for under behandlingen i folketinget blev bestemmelsen forsynet med en erstatningsbestemmelse, der nok var uklar, men som det viste sig ved dens praktisering ikke var til at komme uden om, og som derfor kom til at gøre mere skade end gavn.

Det var den daværende lovs § 22.

Nu måtte man så se på et andet grundlag at få hold på bestemmelserne, og Viggo Kampmann indvilgede i, at der skulle nedsættes en kommission til at behandle hele naturfredningsområdet.

I mellemtiden var der nye elementer. Der var tanker om en tilslutning til fællesmarkedet, og det gjorde behovet for en kontrol med bebyggelsesudviklingen i landet endnu mere aktuel, og nu afgav Viggo Kampmann og dermed statsministeriet naturfredningsområdet.

Det hang sådan sammen: Under de første forhandlinger mellem Viggo Kampmann og Henning Rohde om oprettelsen af et kulturministerium, var det tanken, at der skulle være et ministerium for kunst og videnskab, begrebet videnskab forstået derhen, at det også omfattede den højere undervisning. Det sidste faldt ikke i god jord hos bl.a. Jørgen Jørgensen, og resultatet blev, at der til kulturministeriet af sagsområder vedrørende videnskab og uddannelse kun overførtes dels de kunstneriske uddannelser og dels et par symbolske brikker fra videnskabssektoren, som Rask-Ørsted-Fonden. Herved ville ministeriet blive lovlig lille, og Viggo Kampmann tilbød så naturfredningsområdet.

Julisu Bomholt, der nu var inde i billedet, accepterede. Han havde været medlem af Danmarks Naturfredningsforenings hovedbestyrelse og senere af Overfredningsnævnet, så han følte sig vel rustet til at påtage sig ansvaret for dette samfundsområde og har vel også haft fornemmelsen for, at det her ville komme til at indgå i en meningsfuld sammenhæng. Dispositionen vakte derimod bitterhed i statsministeriet, hvis departementschef som nævnt havde været en drivende kraft bag en række lov- og fredningsinitiativer.

Det var ikke nogen tilfældighed, at Julius Bomholt havde været medlem af Danmarks Naturfredningsforenings hovedbestyrelse. Hans

natursyn faldt vel i høj grad sammen med Jeppe Aakjærs, en digter han altid havde følt sig knyttet til. For Bomholt var naturen og landskabet noget højtideligt, indholdsrigt, og han var kompromisløs over for partifæller som over for politiske modstandere, når det gjaldt. Hans standhaftighed over for partifæller kan byer som Kolding, Haderslev og Frederiksværk takke for, at tilsigtede, frygtelige indgreb ikke blev til noget.

Flere opgaver pressede sig nu på: Opbygningen af en elementær administration, nedsættelsen af en naturfredningskommission og i den forbindelse tilrettelæggelsen af, hvordan det særlige emne jordproblemerne i forhold til en indtræden i fællesmarkedet skulle gribes an.

For Bomholt var naturen og landskabet noget højtideligt og indholdsrigt.

Naturfredningskommissionen nedsattes endnu samme år den 23. november 1961 med departementschef Henning Rohde som formand og med 30 medlemmer, personlige eller institutionsrepræsentanter, og fik i første omgang til opgave at analysere situationen i lyset af, at Danmark ville blive et rekreationsområde for dele af det øvrige område, og der derfor ville kunne forventes et betydeligt pres på dansk jord til rekreativt formål. Disse spørgsmål - det åbne lands stilling - overvejedes samtidigt i folketingets markedsudvalg og i et særligt regeringsudvalg, og kommissionen afgav derfor i 1962 sit materiale og sine overvejelser til brug for de to andre udvalg. Tankerne gik på en inddragelse af rådighedsmulighederne fra tidspunktet for fremsættelsen af et lovforslag, og dette gjaldt enhver ændret udnyttelse af arealerne, herunder industriel råstofudnyttelse.

Fortsættelsen af kommissionsarbejdet kom nu til at afvente de videre dispositioner, der resulterede i jordlovene, der faldt ved folkeafstemningen i 1963. Bomholts drøftelser under behandlingen af naturfredningsforslaget førte til et forsøg på et kompromis, men var altså ikke tilstrækkeligt.

...principper der skulle blive retningsgivende for de følgende års fredningsplanarbejde,

Samtidig havde Bomholt og ministeriet impliceret sig i den store fredningssag om Tystrup-Bavelse-området, som i kraft af sin kompleksitet og det økonomiske omfang krævede en helt særlig indsats. Med skovrider Sten Bjerke, som i mellemtiden var blevet knyttet til kulturministeriets fredningsadministration som medhjælp, lykkedes det her at nå frem til nye analyseprincipper med angivelse af forskellig fredningsbonitet. Disse principper skulle blive retningsgivende for de følgende års fredningsplanarbejde, og blev af Bomholt inddraget i hans kommentar til landsplanudvalgets zoneplan 1962. Denne havde som sit udgangspunkt den bymæssige bebyggelse og dens udvikling, hvor Bomholt anbefalede et interesse-bonitetsprincip anvendt for alle

de sektorer, som kunne gøre deres interesser gældende i landskabet. Disse tanker videreførtes blandt andet praktisk i et samarbejde mellem fredningsmyndighederne og de bornholmske landboforeninger, og resulterede i publikationen „Bonitetsanalyse af landbrugsjord, Bornholm 1974". Herefter trådte landbrugsministeriet ind i et landsomfattende projekt.

Samtidig blev der nu nedsat fredningsplanudvalg, der dækkede hele landet, og disse kom i de følgende år sammen med organisationer og videnskabelige institutioner til at medvirke ved den fredningsmæssige landskabsbonitering, hvis første resultater indgik i naturfredningskommissionens betænkning, og som senere udvikledes til at omfatte et detaljeret zonekort for hele landet.

Medens Julius Bomholt umiddelbart efter ministeriets oprettelse havde aflagt venskabsbesøg i Danmarks Naturfredningsforening, og med forretningsudvalget eller hovedstyrelsen drøftede det fremtidige samarbejde, kølnedes forholdet til D.N., især efter at ministeriet over for foreningen havde påtalt, at det ved en lejlighed var blevet tilkendegivet over for en sognerådsformand, at et ulovligt byggeri i forhold til en byggelinie burde kunne udløse et tilskud til Danmarks Naturfond.

Den bitterhed dette affødte var vel medvirkende til, at Danmarks Naturfredningsforening, der ved sin formand var repræsenteret i naturfredningskommissionen, ikke kom til at præge kommissionens arbejde.

Betænkningerne af 1967 kom til at omfatte i relation til det åbne land en skærpelse af beskyttelsen af en række landskabselementer og deres omgivelser. Samtidig fremkom kommissionen med forslag eller tanker om regulering af bebyggelsen i det åbne land, om råstofudnyttelse, om beskyttelse af de ferske vande og i øvrigt af en række af de elementer, som senere skulle komme til at indgå i miljøministeriets arbejdsområde.

Betænkningen var stort set enstemmig. Den, hvis mindretalsudtalelser pegede fremad i den forstand, at kravene til beskyttelse var mere omfattende og rigoristiske end betænkningens, var friluftsrådets repræsentant, William Horsten, som skulle se sine særudtalelser realiseret i lovgivningen i løbet af de næste årtier.

Bomholts situation har været svækket efter folkeafstemningen. Den ny statsminister Jens Otto Krag gjorde ham til formand for folketinget afløst af Hans Sølvhøj, der igen blev afløst af Bodil Koch, med hvem de afsluttende faser af naturfredningskommissionens arbejder drøftedes. Bodil Koch havde ved sin tiltræden tilskyndet af sønnen

Ejler, der mente, at fredningsområdet ville være en hvepserede for hende at stikke hånden i, betinget sig, at netop dette område ikke skulle indgå i hendes ressort. Efter en tøven indvilgede hun dog i, at sammenhængen kunne fortsætte, og gik ind i problemerne med sin enorme indlevelsesevne. Ministeriet faldt den aften, hvor der var middag i anledning af afslutningen af naturfredningskommissionens arbejde.

Også den efterfølgende minister Kresten Helveg Petersen havde betinget sig ved regeringsdannelsen i 1968 at blive fri for naturfredningsområdet, som vel var tænkt overladt til boligministeriet, så man kunne opnå en samling af reglerne på den led. Det lykkedes imidlertid igen at opretholde sammenhængen inden for kulturministeriet, og det blev derfor Helveg Petersen, som kom til at stå for gennemførelsen af naturfredningsloven af 1969 i en så godt som uændret skikkelse i forhold til det, naturfredningskommissionen havde foreslået. Det blev også Helveg Petersen, der inden for regeringen deltog i drøftelserne om den zonelov, som boligministeriet forberedte, og som blev til virkelighed samtidig med naturfredningsloven. Med seks års forsinkelse og med en fornyet udsigt til, at en indtræden i fælles-

markedet kunne blive aktuel, var tilvejebragt en nogenlunde dækkende kontrol med udviklingen i det åbne land. Helveg Petersen berørte i regeringen spørgsmålet om udnyttelse af råstoffer, og har derved muligvis medvirket til, at dette spørgsmål blev taget op som led i forudsætningslovgivningen for tilslutningen til fællesmarkedet.

Ved regeringen Krags tilbagekomst blev Niels Matthiasen som kulturminister den, der skulle varetage de fredningsmæssige interesser i det åbne land. Det kan måske undre, at han, den kendte

ynder af teater og ballet og kulturministeriets øvrige kerneområder, ved et chefmøde i kulturministeriet, efter at alle havde fremført deres forslag om ressourcer konstaterede, at det, han betragtede som det væsentligste i kulturministeriets årsprogram, var ændringer i naturfredningsloven, der kunne medføre en øget beskyttelse af de forskellige landskabselementer.

Samtidig var Niels Matthiasen dog enig i, at fredningsområdet i sin helhed på baggrund af den kraftige og uortodokse modstand områdets udbygning havde mødt fra landbrugsministeriet og inden for dette skovdirektoratet, med fordel kunne knyttes til et samlet miljøministerium. Tanker, der havde kunnet føre hen til et sådant ministerium, var vel allerede indeholdt i naturfredningskommissionens betænkning, men må også fremgå af de indledende afsnit til betænkning 517, den kulturpolitiske redegørelse, som Helveg Petersen afgav i 1959.

Det var forsåvidt karakteristisk, at den Helveg Petersen, der oprindelig ikke ønskede at have området inden for sit ressort, på det sidste inden også den regering faldt, arbejdede med tanken om omdannelsen af kulturministeriet til et ministerium for livskvalitet, hvori ikke mindst denne gren af den fysiske planlægning skulle indgå.

Med miljøministeriets dannelse under den nye regering Anker Jørgensen i 1973 er cirklen forsåvidt sluttet til de indledende bemærkninger. Det åbne lands beskyttelse eller udnyttelse var blevet samlet under een politisk og administrativ ledelse. Udviklingen i de nærmest følgende år, herunder med hensyn til fredningsplanudvalgenes stadig mere udsatte stilling, kom til at foregå på baggrund af kommunalreformen i 1970.

Danmarks Naturfredningsforenings politik 1917-1994

v. David Rehling, direktør for DN

Tak for velkomsten, og tak til Dansk Byplanlaboratorium og Byplanhistorisk Udvalg for invitationen til at komme her i dag og sige noget om emnet „Danmarks Naturfredningsforenings politik 1917-1994." Det giver sig selv, at emnet er så omfattende, at rammen her ikke giver mulighed for helt at udfylde det.

Det, jeg vil gøre, er at trække nogle linier op fra fortiden op til vores nutid, og så vil jeg netop under hensyntagen til, at det er en forsamling, der kender området og dets problemstillinger, præsentere nogle dilemmaer, der ligger i selve dette at arbejde med og i en folkelig organisation inden for frednings- og miljøbeskyttelsesarbejdet - det, man kan kalde naturfredningsforeningens klassiske fem dilemmaer. Dem vil jeg dele med forsamlingen og meget gerne - hvis der bliver tid til det - i den efterfølgende debat høre reaktionerne på.

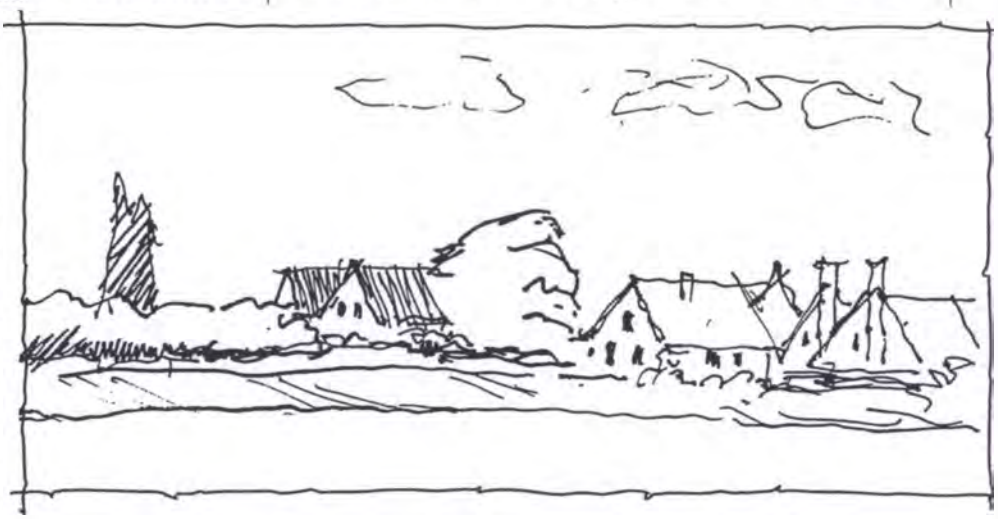

På en vis måde er vi i Naturfredningsforeningen historieløse. Under vore mange flytninger gennem årtierne er en betydelig del af vore arkivalier gået tabt. Det fortælles som en overlevering i foreningen, at den tidligere direktør, Sune Ebbesen, på et eller andet tidspunkt da vi boede på Frederiksberg Runddel sagde: „Se så at få alt det gamle skidt ud!" Vores daværende informationschef, Børge Lindegaard Olsen, var dybt fortørnet og reddede så meget af det, som han kunne - og tog det hjem i sin garage. Dernæst har vi ikke hørt, hvad der blev af det! Det betyder, at vi tilbage i huset - ud over selve vores sager - kun har årsskrifterne fra foreningens stiftelse og frem til i dag. Derudover har vi et værdifuldt skrift, jeg meget gerne vil nævne for jer, nemlig Flemming Kiilsgaard Madsens bog „Naturfredningssagens Historie i Danmark" udgivet i 1979 på Odense Universitets Forlag. Det er den, vi selv bruger, når vi bliver bedt om at redegøre for vores fortid. Den er den bedste kilde, men den slutter i årene i slutningen af 1970erne og gør så af diskretionshensyn det, at den kun omtaler oversigtligt det regime, der trådte til i foreningen efter de store omvæltninger i begyndelsen af 60erne. Det vil altså sige, at den reelt slutter med Vagn Jensens fald, som Viggo Nielsen her kun antydningsvis omtalte. Der er altså nogen, der har tilgode snart at skrive historien om Naturfredningsforeningen fra begyndelsen af 1960erne og her frem til midten af 1990erne.

Om foreningen kort og oversigtligt dette, at den er stiftet allerede i 1911. Det kan vel undre i dag, at man i 1911, før verden gik af lave, kunne finde, at der var behov for en privat organisation til beskyttelse af naturen. Dengang var miljøet ikke noget, man så klart gjorde sig forestillinger om. Det er nu værd at lægge mærke til, at det ikke var et isoleret dansk fænomen. Der gjorde sig tilsvarende folkelige rørelser gældende i U.S.A., Storbritannien og i Preussen, og i øvrigt i andre dele af den verden, som dengang kunne betegnes som civiliseret. I U.S.A. gav det sig udtryk i den stærke bevægelse, der førte til skabelsen af de store amerikanske naturparker, som blev grundlagt som amerikansk institution i årene fra 1900 til 1908 på initiativ af præsident Theodore Roosevelt. Disse naturparker er i dag grundstammen i den amerikanske naturbeskyttelse og vel også en umistelig del af den amerikanske selvforståelse. I Storbritannien gjorde der sig også folkelige og videnskabelige rørelser gældende, og i Preussen, som dengang var en betydelig inspirationskilde for, hvad der rørte sig herhjemme, gjorde en forholdsvis

stærk naturbevægelse sig gældende - også i form af vandrefugle, der vandrede i landskabet og sang på en måde, der dengang var mere harmløs, end det sidenhen ytrede sig i vort naboland.

Herhjemme blev Naturfredningsforeningen stiftet som en alliance mellem to i princippet forskellige grupper, selv om der var betydelige overlapninger. Den ene gruppe var den, man kunne kalde „de bekymrede borgere", som oplevede, hvorledes den anden industrielle bølge fra 1870erne var skyllet ud fra de store byer, især København, men også provinsbyerne, ud over det omgivende åbne land og dets naturværdier - blandt andet med den

Øresunds-
kysten
bliver
privatiseret

virkning, Viggo Nielsen var inde på, og som også Garde beskrev, at Øresundskysten, der hidtil havde været åben og tilgængelig, et folkegode, nu blev privatiseret, således at da den meget unge Stauning vandrede med sin far, var det ikke muligt at få adgang til Øresundskysten. Hvis man ser tilbage i de historiske aner, vil man kunne se, at netop udflugten op langs Øresundskysten var en gammel københavnertradition. Der kan læses om den i Oehlenschlägers „Sct. Hansaften-spil" - hvorledes „vi kjøre, vi ride", som der står i sangen, fra København langs med stranden op til Dyrehaven. Disse herlighedsværdier blev reserveret for de få gennem den udvikling, der fandt sted fra 1870erne og frem, også i tilslutning til etableringen af Kystbanen til Helsingør.

Den anden gruppe, der var medstifter af foreningen, var „de bekymrede videnskabsfolk", der måtte opleve, hvorledes områder, der havde været af betydning for deres forskning og undervisning, også gik tabt til den anden industrielle bølge på den måde, den brutalt skyllede ud over i hvert fald omegnen af København og de andre større byer.

De to grupper fandt hinanden i en noget ustabil alliance. I foreningens første år var den i virkeligheden en form for dobbeltmonarki, bestående af en sammenslutning af borgerne, og en anden form for organisation af videnskabsfolkene, men i løbet af nogle år smeltede de to sammen til Naturfredningsforeningen, som vi kender den i dag. I vores struktur kan man interessant nok stadig genfinde rudimenterne af dette, at der var to forskellige grupper, der stiftede foreningen, derved at vi i vores arbejde i dag står på to støttepiller, om man vil: Den ene er vores lokalkomiteer, valgt af de aktive, engagerede borgere, der er medlemmer - nogenlunde med én lokalkomité for hver kommune i landet, der vælger på årsmøder mellem 6 og 9 medlemmer, der er foreningens øjne og ører og repræsentation på stedet - og på den anden side foreningens forskellige videnskabelige udvalg, der rådgiver den om de nok så indviklede spørgsmål, der gemmer sig bag stillingtagen til natur- og miljøbeskyttelse.

Foreningen startede med at score en vældig succes som lobbyvirksomhed, derved at den skrev til den daværende konseilspræsident Klaus Berntsen og fremsatte ønske om, at landet måtte få en naturfredningslov, og Berntsen svarede - vel karakteristisk dansk: „Så kom med et forslag." Og det forslag, foreningen så udarbejdede, præsenterede den for ministeriet Zahle, som i mellemtiden var trådt til. Jeg skal ikke her fortabe mig i

almenheden
tilgode-
ses

selve tilblivelsen af naturfredningsloven fra 1916, der trådte i kraft i 1917, men blot her bekræfte hvad både Garde og Viggo Nielsen var inde på, at socialdemokratiet var et bærende parti i forbindelse med lovens tilblivelse ud fra den tankegang, som vel også er af betydelig nutidig interesse, at de velhavende altid vil kunne få adgang til naturoplevelser og til et rent miljø. Det er et herlighedsgode, man kan betale for. De ringere stillede derimod er afhængige af en offentlig regulering, der dels beskytter værdierne, dels sikrer almenhedens adgang til dem. Foreningens ret til at rejse fredningssager har i vore arkiver ikke nogen klar tilblivelsesdato - det fremgår ikke af 1917-loven, at foreningen har ret til at rejse fredningssager, ej heller at den har ankeret, men det synes at være krøbet ind på ét eller andet tidspunkt i praksis i løbet af 1920erne, at foreningen kunne rejse fredningssager. I hvert fald er forholdet det, at da

naturfredningsloven blev ændret i 1937, så blev foreningens ret til at rejse fredningssager direkte fæstnet i loven, omend via den lille omvej, at det var anerkendte foreninger og institutioner, der havde retten - underforstået Naturfredningsforeningen - tilsvarende at man fik adgangen til at anke de afgørelser, fredningsnævnene traf i bygge- og beskyttelsesliniesager.

Om vores medlemstal dette, at det i de første mange år efter stiftelsen ikke var mere end et par tusinde. Det krøb langsomt op mod omkring de 10.000 frem mod anden verdenskrig, og i årene efter krigen krøb det lige så langsomt op mod en ca. 50.000 i midten af 1970erne. Først fra midten af 1970erne er der sket denne eksplosive vækst, der sidenhen har givet foreningen helt nye muligheder, også økonomisk. Det har navnlig været en vision, der var båret af Børge Lindegaard Olsen, vores informations- eller generalsekretær - eller hvilke titler han nu ville bære - som så for sig muligheden ved gennem en systematisk hvervekampagne over hele landet at styrke foreningen meget væsentligt i medlemstal. Det faldt så sammen med den globalt stigende interesse for natur og miljø, som Lindegaard vel på det tidspunkt ikke har haft nogen klar forestilling, højst en anelse, om, således at foreningen i dag har 250.000 medlemmer. Det er en svag stagnation i forhold til udgangen af 1988, hvor vi nåede det absolutte toppunkt med 272.000 medlemmer.

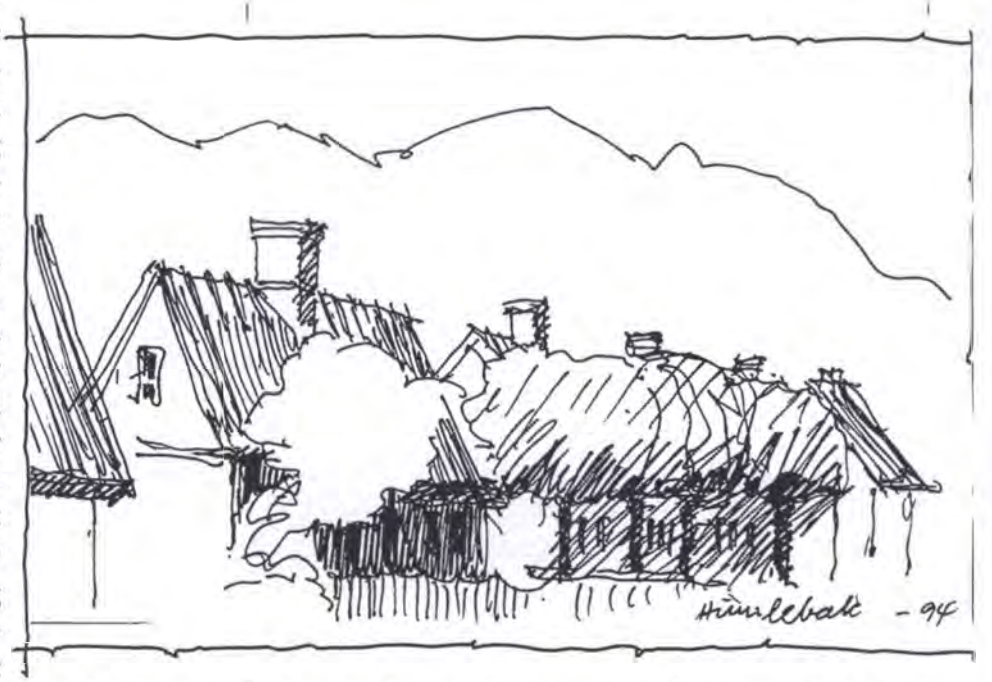

Og så lige til orientering for jer, så I kan følge med i det efterfølgende og dets forudsætninger, lidt om opbygningen af foreningen. Den er et ægte græsrodsdemokrati, således at forstå at vores øverste ledelse, vores repræsentantskab, består af formænd og forkvinder for vore lokalkomiteer landet over. Der er en ret for lokalkomiteer, der har mere end - så vidt jeg husker - mere end 5.000 medlemmer inden for deres område, til en yderligere repræsentation, men i realiteten betyder det, at hver lokalkomité over hele landet har én, en kraftig overrepræsentation i vores repræsentantskab af de tyndere befolkede egne i Danmark. Det giver altså især Jylland en kraftig dominans på de indre linier. Repræsentantskabet består af så mange medlemmer, som der er lokalkomiteer plus 30 „notabiliteter" udpeget af repræsentantskabet og fundet i det øvrige samfund, tidligere typisk blandt velmeriterede politikere, nu i stigende grad med vægt på andre typer - det er, som om politikerne er gledet noget ud af billedet, også i forhold til den historie, Viggo Nielsen beskrev om foreningens indre liv. Repræsentantskabet vælger vores forretningsudvalg, som er på 11 medlemmer, dog således, og interessant nok, at ud af de 11 er de seks folkevalgte: Præsident, vicepræsident og fire til. De fem er formændene for foreningens stående videnskabelige/faglige udvalg. Der er altså en balance seks-fem mellem folkevalgte og repræsentanter for videnskaben. Til at smøre maskineriet og forberede beslutningerne og føre dem ud i livet er der en administration, hvor jeg selv har ansvaret som direktør. Der er nogen, der tror, at den er stor. Det er den i virkeligheden ikke. Vi er revl og krat 39 ansatte i administrationen, heraf er incl. mig selv de 12 beskæftiget med den egentlige sagsbehandling inden for fredning, miljø og planlægning. Og det svarer, som de fleste af jer kan se, til et mellemstort kontor i det offentlige. Det er jo et meget betydeligt arbejdspres, at foreningen skal dække alle landets fredningsnævn, alle landets kommuner, alle landets amter, miljøministeriet med dets styrelser plus i stadig stigende grad alle de andre ministerier, der også spiller en rolle, samt det internationale samarbejde. Det giver sig selv, at opgaven er uoverkommelig og kræ-

ver en benhård prioritering så langt, som det er muligt. Det vil jeg komme lidt tilbage til.

Med alt dette forudskikket vil jeg nævne nogle af de dilemmaer, der er klassiske i foreningen, enten helt tilbage til dens stiftelse eller i hvert fald dilemmaer, der har præget den de sidste 20 år, hvor jeg selv kan optræde som førstehåndsvidne, for så vidt angår begivenhederne efter 1984, hvor jeg tiltrådte min stilling i foreningen.

Dilemma nr. 1: Fredning eller miljø? Det er noget, der har optaget sindene meget i foreningens selvforståelse: Er vi naturfredere eller er vi miljøbeskyttere? Så nemt er dilemmaet nu ikke, for miljøbeskyttelse har faktisk fra begyndelsen været en del af foreningens arbejdsfelt. Historisk kuriøst udtrykt derved, at foreningen sammen med dagbladet Politiken i begyndelsen af tyverne udskrev en slogan-konkurrence om bekæmpelsen af skovsvineriet. Det var det, der førte til de bevingede ord, som er overleveret: „Madpapir og æggeskaller pynter ej i skovens haller". Den er meget god som udtryk for datidens opfattelse af miljøbeskyttelsesproblemerne, at det var noget af det, der lå i skoven om mandagen, efter at alle skovtursgæsterne havde været der om søndagen. Der har også været mere seriøst arbejde i foreningen og dens forskellige faglige udvalg med virkningerne af den ændrede landbrugsdrift på ikke alene landskabets fysiske fremtoning, men også på dets kemiske balancer. Jeg vil her nævne tidligere amtsvandinspektør Andrup, som allerede på et meget tidligt tidspunkt i foreningens årsskrift påpegede, at landbrugets øgede anvendelse af gødningsstoffer ville føre til overordentlig negative resultater for tilstanden i vandløb og søer, men han var nu nok noget af en ensom røst på det tidspunkt. Vores daværende præsident Valdemar Mikkelsen fulgte op på Folketingets vedtagelse af den første miljøbeskyttelseslov ved i sin beretning til foreningens årsmøde dengang at understrege, at miljøbeskyttelsen var et emne, som foreningen nødvendigvis også måtte interessere sig for. Det fik ikke umiddelbart nogen konsekvenser for de ressourcer, foreningen satte ind. Det var i mange år således, at professor Ebba Lund, der var formand for vores forureningsudvalg, også måtte være sagsbehandler for foreningen, fordi man behandlede miljøstoffet noget stedmoderligt. Omkring foreningens ankeret på miljøbeskyttelsesområdet gjaldt det, at foreningen *ikke* i 1970erne og begyndelsen af 1980erne havde ankeretten, men kun kunne optræde, hvis den var mandatar for nogen, der var egentlig klageberettiget. Det er noget, Johan Garde har skrevet om i forskellig faglig sammenhæng. Udgangen på det, for at gøre en længere historie kort, blev den, at det udtrykke-

„Madpapir og æggeskaller pynter ej i skovens haller"

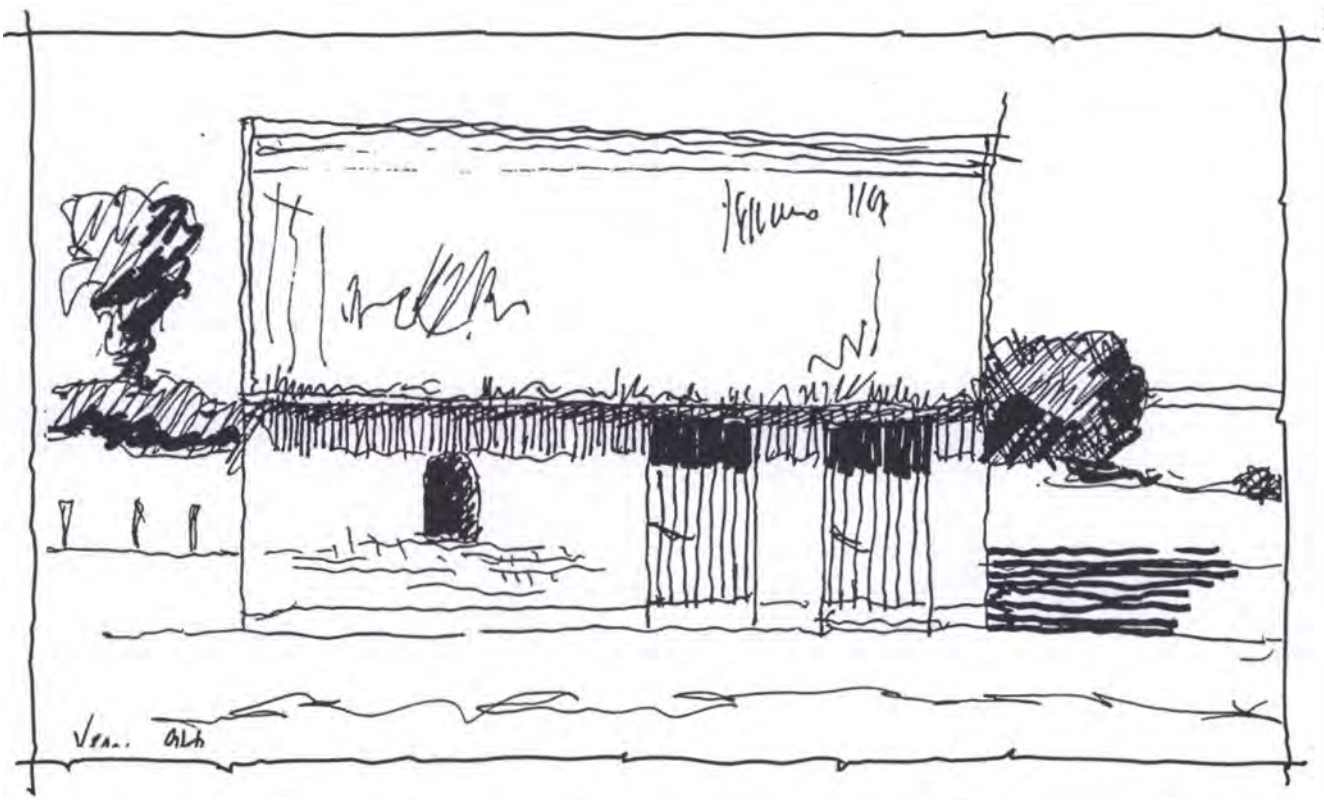

ligt ved en lovændring i begyndelsen af 1980erne blev fastslået, at Danmarks Naturfredningsforening *var* ankeberettiget i forhold til kapitel 5-godkendelserne i miljøbeskyttelsesloven og i forhold til § 18-tilladelserne - var det vist - til udledning af spildevand. Det fik så den konsekvens, at foreningen noget tøvende i 1983 ansatte én miljømedarbejder, som under Ebba Lunds myndige ledelse kunne vurdere spørgsmålet, om det var nødvendigt, at foreningen indgav anker efter kapitel 5. En del af dilemmaet skyldtes, at foreningen fra gammel tid havde haft et videnskabeligt udvalg - det var dets navn - der tog sig af fredningsspørgsmål, medens miljøbeskyttelsesspørgsmålene blev henvist til et forureningsudvalg, og det udløste i den indre debat i foreningen betydelig bitterhed blandt dem, der beskæftigede sig med forurening. De gjorde gældende, at det var da mindst lige så videnskabeligt som det, der blev lavet i videnskabeligt udvalg! I en forenings indre liv kan sådanne diskussioner opsluge ganske megen energi. For i hvert fald at sikre os, at nomenklaturen ikke i sig selv skulle være en blokering for vores arbejde, drog vi den konsekvens ved vore vedtægtsændringer i slutningen af firserne, at vi omdøbte begge udvalg og kaldte det gamle videnskabelige udvalg for naturfagligt udvalg, og så med et lidt kunstigt ord jævnstillede forureningsudvalget dermed ved at kalde dem miljøfagligt udvalg.

Om vurderingen af fredningsspørgsmål contra miljøbeskyttelsesspørgsmål gælder to ting: På den ene side er der vel internt i foreningen og i hvert fald i medlemsskaren en meget betydelig forståelse for, at det er to sider af samme mønt. Det har ikke noget formål at bevare et landskab i dets ydre fysiske fremtoning, hvis samtidig forureningsbelastningen ude omkring og måske sågar også fra landbrugsdriften inden for landskabet medfører, at landskabets økologiske sundhed belastes, måske at det, man egentlig freder det for - et rigt plante- eller dyreliv - på længere sigt forsplides. Vi søger i foreningen i stadig stigende grad at arbejde med det, vi kalder *tematisering*. Det er et lidt kunstigt ord, men deri ligger, at vi prøver at samtænke problemstillingerne på tværs af lovgivningen, således at vi under ét arbejder med landbruget og dets påvirkning af det åbne land, at vi under ét arbejder med trafikken og trafikkens påvirkning af de ydre omgivelser, at vi under ét arbejder med energispørgsmål uanset hvilken lovhjemmel det så er, der konkret skal bruges. I dag er situationen den, at vi ud af vore 10 sagsbehandlere nominelt har tre, der tager sig af miljøbeskyttelse, to der tager sig af planlægning, og to der tager sig af „gammeldags" fredning, men reelt er medarbejderne efterhånden, dels af baggrund og dels af træning, i stand til at kunne beskæftige sig med hele feltet. Men det ændrer nu ikke noget ved, at vores forretningsudvalg her på sit sidste møde i forgårs måtte behandle en henvendelse fra et re-

valgets medlemmer om at oplyse, hvor meget tid de hver for sig brugte på hhv. fredning og forureningsbekæmpelse.

Det var helt klart ud fra henvendelsen, at det var en, der ville tage det spørgsmål op i repræsentantskabet og besvære sig over, at vi bruger alt for megen energi på miljøbeskyttelse og alt for lidt energi på den traditionelle fredning. Så diskussionen har indtil videre, mener jeg, fundet en eller anden form for konstruktiv løsning, men den kan blusse op igen og måske oven i købet blive et ganske opslidende slagsmål i foreningen.
Det var altså dilemma 1 - fredning og miljøbeskyttelse.

Dilemma 2 er besværligere at tale om. Det er et dilemma, der hedder: *Højre- eller venstreorienteret?* Hvis vi kigger tilbage på foreningens historie, så kan vi jo se, at foreningen i 1920erne og 1930erne var skydeskive for en ætsende kritik fra Poul Henningsen og kredsen omkring ham. Poul Henningsen og den øvrige kulturradikale kreds var stærkt provokeret, vel især af den daværende formand Struckmann, men også af foreningens ledelse iøvrigt, der for dem fremstod som reaktionært konservativ. De kulturradikale opfattede det sådan, at det landskabsbillede, foreningen i sin gerning søgte at fastholde, var udtryk for en Gud, Konge og Fædreland-mentalitet og en vel nærmest eksalteret hysterisk nationalisme.

Til dokumentation for de synspunkter kunne PH og kredsen omkring ham henvise til nogle af de mere panegyriske udgydelser fra Struckmann i den offentlige debat og i vores årsskrifter, men vel også til foreningens ledelses sammensætning, nationalt og lokalt.

Dengang havde foreningen ikke så mange lokalkomiteer. Det var fortrinsvis omkring de større embedsbyer i Danmark, foreningen havde en aktiv lokalkomité, men det var helt klart det daværende bedre borgerskab, der i en forståelse med socialdemokratiet omkring Thorvald Stauning var det bærende element i foreningens arbejde. Det var altså dengang reaktionært og konservativt at udføre det arbejde, der gøres i Naturfredningsforeningen. Ironisk har billedet jo ændret sig frem til 1980erne, jo ikke så meget her i 1990erne. Det er også en diskussion, der kan blusse op igen, hvor vores arbejde opfattes som venstreorienteret, navnlig med vores indfaldsvinkel i arbejdet med miljøbeskyttelsen, der af én eller anden grund i den politiske diskussion opfattes som mere venstreorienteret end naturfredningen, men dog alligevel sådan at fredningen er gledet med over som objekt for konservatives og somme tider også venstre-politikeres vrede.

Det er jo en ganske pudsig situation, at foreningen vel i kernen udfører - nogenlunde tilpasset tiden - de samme opgaver, men at den rasende kritik af den er rykket fra venstrefløjen over til højrefløjen. Der er selvfølgelig også en anden sammenhæng, som jeg vil nævne, nemlig den at uddannelseseksplosionen i 1960erne har betydet, at der over hele landet nu i langt højere grad end tidligere er en bosætning af akademisk uddannede mennesker, som ellers kun boede omkring de større embedsbyer. Nu bor uddannede akademikere vel praktisk talt overalt i landet, beskæftigede i den kommunale og amtskommunale eller anden offentlig eller privat administration.

Det har givet vore lokalkomiteer et helt nyt rekrutteringsgrundlag, kraftigt begyndende i 1970erne og for alvor slående igennem i 1980erne, sådan at vi kan finde egnet talent overalt i landet til overhovedet at være i lokalkomiteerne, sådan så medlemmerne kan tilføre lokalkomiteernes arbejde en betydelig faglig kraft. For foreningen lykkeligt således, at denne ændring er sket, uden at det nødvendigvis har indebåret et opgør med dem, der tidligere var aktive.

Tidligere var de aktive typer den stedlige apoteker, den stedlige godsejer, hvis der var en sådan på egnen, den stedlige respekterede læge. Hvis vi kigger ud over landskabet i dag, så er det faktisk sådan, at disse typer stadig er i lokalkomiteerne, men altså kraftigt suppleret op med en yngre generation. Det er nok ikke mindst denne yngre generation, der har givet anledning til ubehag og irritation hos nogen over foreningens indsats - og med de deraf følgende beskyldninger om venstreorientering i arbejdet.

Det afspejler et videre dilemma, som vel i første omgang er de borgerlige partiers, men vel til syvende og sidst er alle såkaldt ansvarlige partiers dilemma, nemlig spørgsmålet om at omsætte tilsagnene om en eller anden form for beskyttelse af natur og miljø i faktisk handling. Det blev sagt

forleden dag fra partiet Venstre i en intern diskussion, at „nu må partiet Venstre have en miljøpolitik", og andre sagde: „nej, det kan vi ikke". Her kommer Naturfredningsforeningen i klemme,

„nu må partiet Venstre have en miljøpolitik",

for der er ingen tvivl om, at dens medlemmer i dagens Danmark kommer fra praktisk taget en hvilken som helst politisk fløj i landet, og over for dette står politiske partier, der kan have svært ved at finde deres egne ben i natur- og miljøbeskyttelsesspørgsmål. Det giver en friktion og en irritation, og deraf dilemmaet højreorienteret-venstreorienteret.

Det fører mig over i *dilemma nr. 3*, som også er et klassisk dilemma i foreningen, nemlig: *Er vi agitatorer, eller er vi sagsbehandlere?* Vores ret til at rejse fredningssager var unik, da den kom. Det, der organisk er vokset fra denne ret, nemlig en ret for foreningen til at indbringe praktisk talt alle afgørelser af betydning for natur og miljø, der træffes regionalt, for en eller flere statslige myndigheder, er også ganske unik. Det indgik, hvad Viggo Nielsen ikke nævnede, som et led i opgøret omkring 1960, at Bomholt og de folk, der havde tilknytning til ham, men som fortsat var aktive i foreningen, havde en tanke om, at foreningen skulle tilbagelevere sin sagsrejsningsret til ministeriet og så at sige frivilligt give afkald på den, således at ministeriet fremover skulle have monopolet på at rejse fredningssager.

Sådan gik det ikke, og synes jeg - heldigvis - ikke, for, hvis vi sammenligner os selv med andre tilsvarende organisationer i andre lande, der ikke har de konkrete sager, så kan vi se, at deres principielle erklæringer kan være overordentlig luftige og engang imellem efter vores smag overordentlig rabiate. Det gælder både vore svenske og norske kolleger, som ikke har ret til at rejse fredningssager, som ikke har ret til at gå ind i konkrete sager og indgive anker. De må holde sig til almindelig agitation og hvad de kan samle op rundt omkring som grundlag for den agitation.

Der er det min vurdering, at Naturfredningsforeningen får en anden stilling og en langt højere grad af seriøsitet og uafviselighed i sin argumentation, fordi vi kender sagerne, om man vil, indefra gennem vores konkrete arbejde med fredningssagerne og vores konkrete arbejde med de indgivne eller ikke-indgivne anker. Hvis man kigger på statistikken, er det således, at vi indgiver anke i ca. én procent af de tilfælde, hvor vi er an-

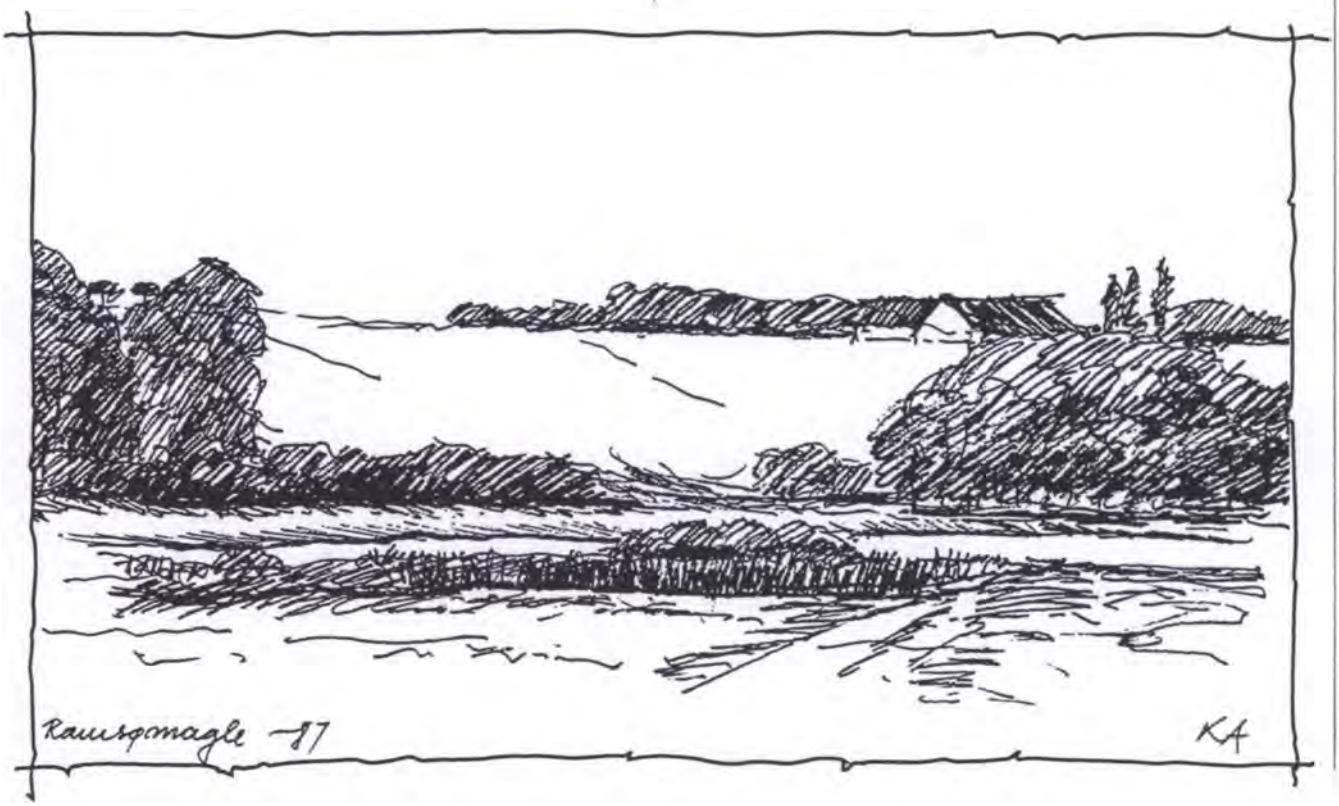

keberettigede, og af den ene procent, hvor vi anker, der får vi helt eller delvis medhold i ca. 50%. Det er en statistik, som vi selv synes, vi kan være bekendt. Uden dette engagement, som engang imellem kan opfattes som byrdefuldt af foreningen: „Skal vi virkelig bruge så megen tid på alle de forbandede sager?" - uden det kunne vi meget nemt komme til at flage med principper, som havde alt for lidt forbindelse med virkeligheden.

Et dilemma 4, er et dilemma, der også kendes i den offentlige administration. Det er *central eller decentral?* Hvor ligger opgaverne bedst? Der er Naturfredningsforeningen i en situation, som nogen kunne udlægge som hyklerisk, derved at vi selv tidligt og silde lovsynger vore lokalkomiteer og deres betydning for vores arbejde, samtidig med at vi er overordentlig skeptiske over for en yderligere primærkommunalisering af natur- og miljøadministrationen. Dette dilemma er muligt i foreningen, fordi lokalkomiteerne selv ud fra deres kendskab til kommunalbestyrelserne deler vores skepsis over for en yderligere kommunalisering. Lokalkomiteerne ser hellere, at opgaverne forbliver på amtsligt niveau, eller at de sågar føres tilbage til det statslige niveau. Under alle omstændigheder ønsker lokalkomiteerne, at så snart afgørelserne har nogen væsentlighed, at der da er en adgang til anke til en statslig myndighed.

Men derfor er der alligevel en form for modsigelse her: Hvordan kan vi have tillid til vore egne, når vi ikke har tillid til de andre? Der er også nogle,

„Hvordan styrer I egentlig disse lokalkomiteer?"

der spørger os: „Hvordan styrer I egentlig disse lokalkomiteer?" Der er svaret: „Det gør vi stort set ikke, for det kan vi ikke." Det er medlemmerne, der vælger lokalkomiteerne.

Der er ingen eksklusionsparagraf i foreningen - vi kan altså ikke afsætte en lokalkomité, som på en eller anden måde efter vores opfattelse gør sig ud til bens. Det betyder selvfølgelig også og har gjort det i foreningens historie den vanskelighed, at en interesse, som konkret føler sig voldsomt generet af Naturfredningsforeningen, kan troppe op på dens årsmøde og overtage lokalkomiteen! Lindegaard Olsen strikkede i sin tid vores vedtægter så viseligt sammen, så lokalkomiteen afgik med en trediedel af medlemmerne hvert år, så kupmagerne skal altså troppe op på to på hinanden følgende årsmøder i lokalkomiteen. Alligevel er det sådan, at kupmagerne en gang imellem møder op med en sådan voldsomhed, så de ikke alene kan få besat de to pladser, der er på valg, men at de også skræmmer livet af de fire, som ikke er på valg - med den virkning, at hele lokalkomiteen afgår i forskrækkelse på årsmødet, og kupmagerne kan indsætte en ny og dem bekvem lokalkomité.

Hvis I spørger, hvor mange af lokalkomiteerne er til enhver tid under et kupregime, så er det vores vurdering, at det ligger et eller andet sted omkring 3-4 af de 215. Typisk sker der det, at de kommer „tilbage til foreningen" efter nogle år. Nogle af dem, der sættes ind ved kup, taber interessen, så snart den sag, de selv er indsat for at tage sig af, er væk. Andre bliver så seriøst grebet af naturfredningsarbejdet, at de forbliver som overordentlig arbejdsomme medlemmer af lokalkomiteen eller som formænd.

Det ændrer jo ikke noget ved, at foreningen potentielt er overordentlig sårbar. Man kunne forestille sig under andre samfundsforhold end dem, der lige nu og her hersker i Danmark, at en eller anden form for rørelse af politisk, ideologisk eller religiøst indhold satte sig for at overtage foreningen. Man kunne skaffe sig det nummer af vores medlemsblad, som er efterårsnummeret, hvor man kan læse om alle lokalkomiteerne og deres møder. Kan man udkommandere tilstrækkelig mange, ja så ville det altså være en indsats strækkende sig over to år, hvorefter man kunne have sat sig på foreningens apparat. Det er lykkeligvis ikke sket endnu. Vi gør det på de indre linier lidt på den måde, at hvis vi opdager, at der i et enkelt område pludselig op til et årsmøde er påfaldende interesse for selvindmeldelser, ringer vi til pågældende lokalkomitéformand og varskoer om, at det nok er en god idé at sørge for, at dem, der traditionelt plejer at komme til årsmødet plus disses venner tilvarsles til begivenheden. Bortset fra disse forhold er der det etiske problem, som somme tider kommer frem, og som Viggo Nielsen tangerede ved sin omtale af Spjellesagen, der hedder:

Hvordan sikrer man sig, at foreningen ikke mis-

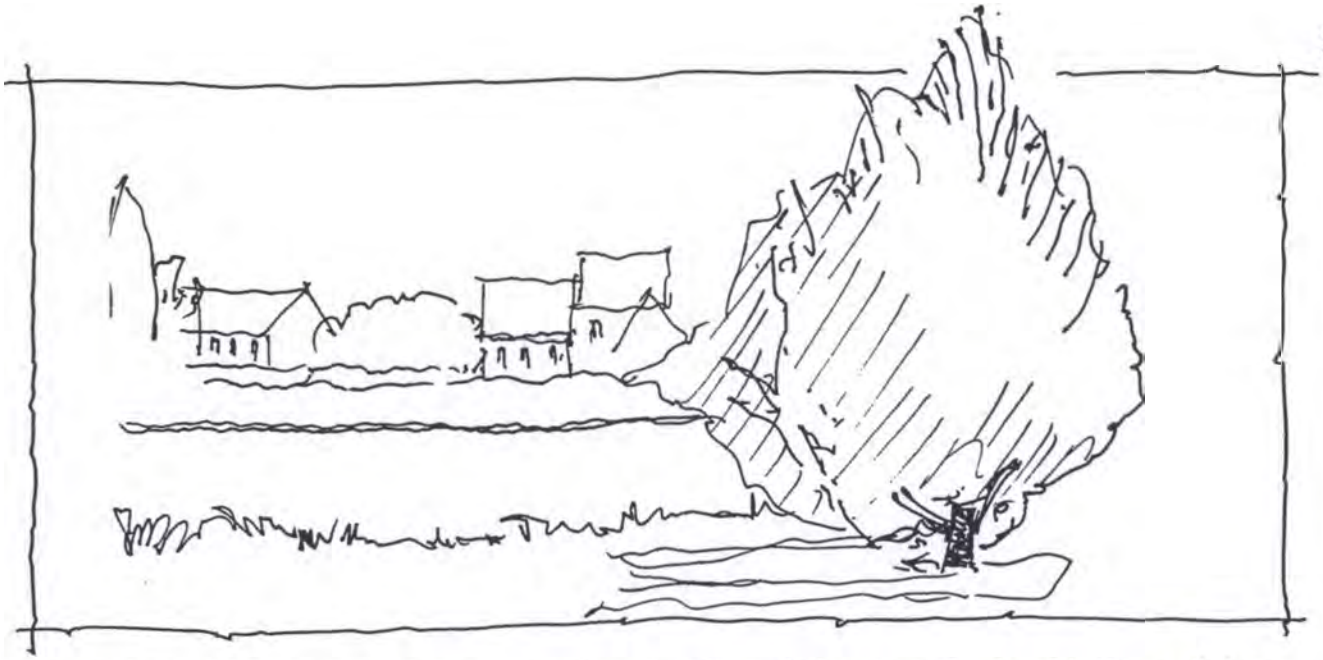

bruger sine beføjelser? Nu var Spjellesagen, dette forslag til sognerådet om at indbetale til Naturfonden, oven i købet et forslag fremsat af foreningens daværende formand, så helt usædvanligt. Det tror jeg ikke ville kunne forekomme i dag, men lokalkomiteerne kan jo godt en gang imellem komme i ganske vanskelige situationer.

De er selv aktive golfspillere, måske aktive ryttere eller har andre interesser, og fristelsen til i mindelighed at finde en løsning lokalt, så foreningen måske på forhånd giver afkald på at ville anke, den kan være der. Vi har i foreningen valgt at sige, at når vi udøver de offentlige beføjelser, må vi betragte os som omfattet af forvaltningsloven, ikke direkte, men analogt, herunder forvaltningslovens regler om inhabilitet. Og det har vores præsident og vores forretningsudvalg håndhævet med ganske betydelig styrke over for lokalkomiteerne i form af „hyrdebreve", der sendes til dem - for det er jo kun gennem hyrdebreve, vi kan styre. Der forekommer vel i gennemsnit, hvad vi kender til, en gang eller to om året celebre sager, hvor man kan diskutere lokalkomiteens habilitet, og så snart vi bliver bekendt med dem, udtaler forretningsudvalget i et sådant hyrdebrev over for lokalkomiteen sin opfattelse af, hvorledes det retteligt burde gå for sig.

Det kan somme tider foregå på den ejendommelige måde, at en teknisk forvaltning bliver så usandsynlig irriteret på foreningen, så forvaltningens medarbejdere sørger for at få sig selv indsat i lokalkomiteen, så de kan sikre, at den ikke generer kommunen. Der har vi haft en konkret sag, hvor vi måtte udtale vores opfattelse af, hvilken rolle kommunens tekniske chef og hans medarbejdere kunne spille i lokalkomiteen i forhold til de sager, de selv behandlede på rådhuset.

Den sidste problemstilling, jeg skal komme ind på, er den man kan kalde *inden for - eller uden for systemet?* Er Danmarks Naturfredningsforening en del af the establishment, eller står vi uden for som kritikere og en form for et alternativt synspunkt? Der er udgangspunktet helt klart det, jeg var inde på før, at foreningen i sit udspring og i sine første mange, mange år var en del af the establishment, symbolsk udtrykt ved Struckmanns nære forhold til statsministeren og iøvrigt kuriøst nærmest i den sammenvævning, der i 1930erne og 1940erne var mellem Naturfredningsforeningens ledelse og statsministeriet.

Når man kigger tilbage, kan man undre sig over, at der ikke var nogen, der dengang tænkte over problemstillinger som inhabilitet: Hvor mange gange kunne de samme fremtrædende mennesker optræde i forskellige roller inden for samme gebet?

Der er kommet en større afstand mellem foreningen og det officielle system. Det kan på den politiske front skyldes, at foreningens medlemsmæssige størrelse har gjort partierne utrygge. Der er nogle af partierne, der har en forestilling om, at vi et eller andet sted er et tilløb til en ny partidannelse, der pludselig vil kaste masken og sige: „Her er vi!" Men det er en total misopfattelse af, hvad foreningen er og kan være. Det ville være fuldstændig umuligt for foreningen, men parti-

erne har en utryg fornemmelse af, at det ville kunne ske, og vores forsikringer om, at det ikke er tilfældet, bliver altså ikke taget for gode varer.

Som jeg var inde på før, er der også det dilemma, partierne har med at føre deres egne tilsagn om en bedre natur- og miljøbeskyttelse ud i virkeligheden. Det giver altså en betydelig politisk irritation over for foreningen, der opfattes som bedrevidende og nedladende, når den uafladelig minder om, hvad politikerne selv har sagt, og sammenholder det, med det de gør. Det sætter os selv i en anden rolle, end vi nok hidtil har været i. Ebba Lund, den meget velbegavede og taktfulde formand for vores miljøfaglige udvalg og mangeårige vicepræsident, har sagt det på følgende, synes jeg, vise måde, at „vore sager er så kontroversielle, at vi ikke også behøver at være det." Og det, hun mente, og mente af hjertet, for det var en irettesættelse, der også var rettet til mig på det tidspunkt, var, at vi behøver ikke at anstrenge os for at lave ballade. Der skal nok blive ballade af sig selv - det ligger i selve sagerne.

Vi blev i midten af 1980erne næsten oversvømmet med invitationer fra især miljøministeriet, men også andre ministerier, til at indtræde i en lang række mere eller mindre betydningsfulde offentlige udvalg og kommissioner. Vi gjorde der nogle erfaringer, der har mindsket vores appetit på at ville sidde i alle disse officielle udvalg. Vi gjorde blandt andet den erfaring, at så snart vi var repræsenteret, så lænede miljøministeriets repræsentanter sig tilbage og sagde stort set ingenting, ud fra den betragtning, at hvis der var natur- og miljøhensyn at slås for, så kunne Naturfredningsforenin-gen gøre det, og hvis det ikke lykkedes, så måtte det være foreningens ansvar. Vi oplevede en total passivitet fra miljøministeriet, så snart vi var med, og forsøg fra vores side på at mobilisere ministeriet fik ikke altid et særlig heldigt resultat. Ud af det har vi sagt til os selv: Hvis miljøministeriet sidder der i forvejen og bare ingenting siger, når vi er der, hvorfor skal vi så være der? Er det så ikke bedre, at vi bliver hjemme, og lader miljøministeriet lave arbejdet, og hvis de ikke gør det godt nok, kan vi efterfølgende offentligt over for beslutningstagerne sige, at det ikke er godt nok. Den anden løsning er i hvert fald baglæns. Hvis nogen spørger, hvad jeg især sigter til her, så vi jeg fremhæve det meget omfattende udvalgsarbejde der fandt sted i det såkaldte arealudvalg med tidligere miljøminister Holger Hansen som formand i midten og slutningen af 1980erne. Miljøministeriet var fuldstændig apatisk og overlod reelt til Naturfredningsforeningen og Friluftsrådet, hvad der skulle ske - hvad der var helt uacceptabelt i betragtning af, at det var ministeriets egen centrale lovgivning, der var til forhandling i udvalget.

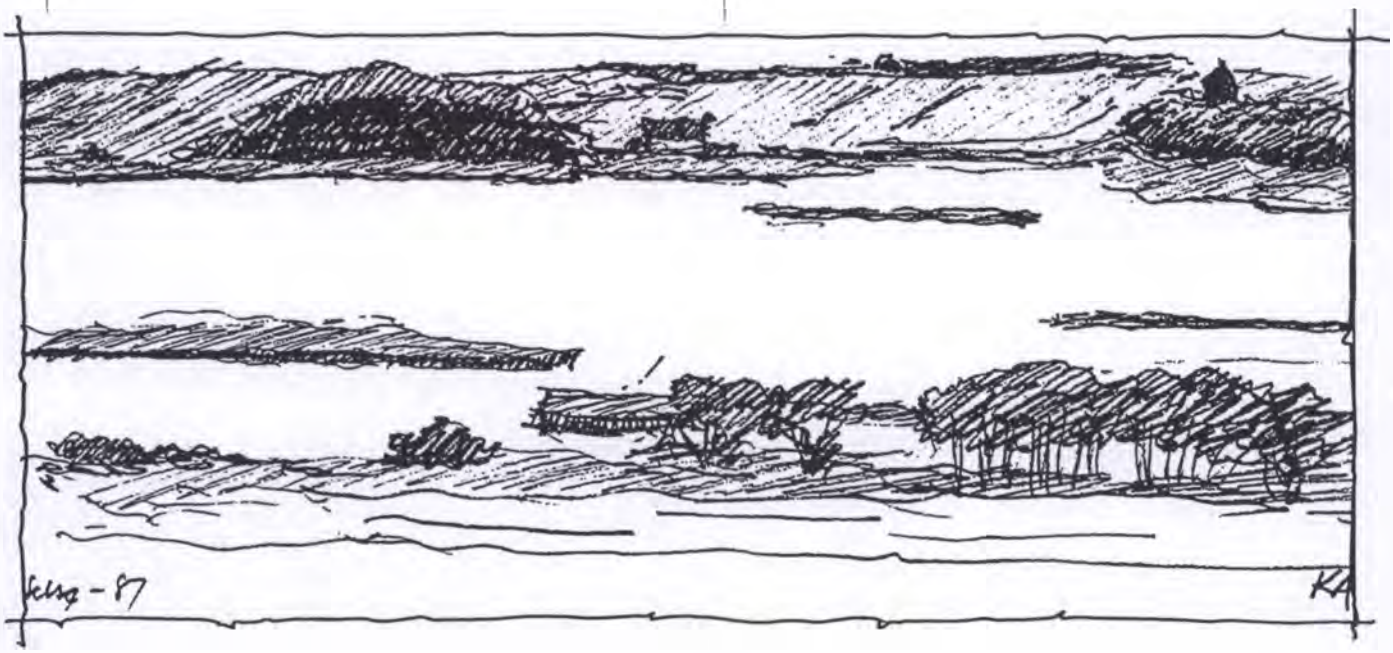

Fra Rousseau til Al Gore. *Om naturpræference og begrebet natur*

Jens Schjerup Hansen, forsker, SBI

Rousseau

Rousseau har et bredt filosofisk forfatterskab, men først og fremmest blev han kendt i sin samtid for sin kulturkritik. Han vender sig mod tanken om civilisationens stadige fremskridt og kritiserer skarpt overklassens kunstlede og forfinede liv i byerne. Han holder det dekadente etiketteprægede byliv op mod den ubundne naturfrihed og oplevelserne og følelserne, der er forbundet med de store skove og det åbne land. Han viser tilbage til naturen og til en mere naturlig menneskelig frihed, som han selv havde mødt hos primitive, enfoldige fattige mennesker på landet.

Hans naturfilosofi var åndelig næring til tidens romantiske strømninger. Det gjaldt ikke mindst havedyrkerne. De tog Rousseau til deres hjerte samtidig med, at de lod sig inspirere af de nye haveidealer fra England om en landskabelig have.

En sådan Rousseaufan var haveejer marquis Giradin.

Han havde i 1766 overtaget slottet Ermenonville og omlagt haven til en engelsk landskabshave, med hele garnituret af romantiske installationer i form af Filosofiens tempel, Najadernes vandfald, Den forhistoriske Grotte og lignende installationer, der skulle vække havevandrerens associationer og sætte ham i den rette sindsstemning.

Giradin traf Rousseau i midten af 70-erne og indbød ham til at tage ophold på Ermenonville. Rosseau tog mod tilbudet og flyttede til slottet. Giradin lod opføre og indrette en schweizisk inspireret bjerghytte i et fjernt hjørne af haven, hvor Rousseau kunne trække sig tilbage og filosofere.

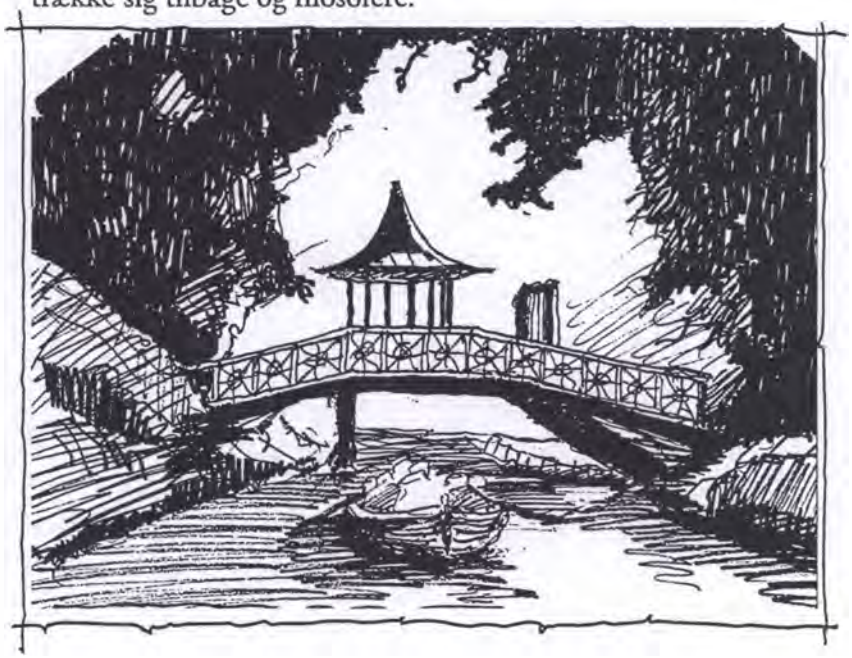

Denne titel har jeg taget ubeset - lidt på samme måde, som når jeg som barn trak lodder i boden med gevinst hver gang. Selv om gevinsten sjældent svarede til forventningen, kunne jeg ikke nære mig. Fristelsen ved, at der kunne gemme sig noget dybt interessant i den næste pakke, var for stor.

Nu har jeg fået kigget lidt nærmere på indholdet/titlen. Det er interessant, men det spænder vidt - fra natur og socialfilosofi over natursyn til økologi. Ret beset skulle I nok have haft en idehistoriker eller en filosof til at holde dette oplæg, men I har fået en sociolog, så det bliver derefter.

Men Rosseau nåede aldrig at flytte ind - meget bedre - Rousseau gik hen og døde.

Natten efter Rousseau's død lod Giradin ham ro ud over havens store sø til en lille ø, hvor han blev gravsat, og hvor der blev rejst gravmæle med inskriptionen „Her hviler naturens og sandhedens mand". Om gravmælet blev plantet en gruppe høje melankolske poppeltræer.

Haveejer Giradin havde virkelig skudt papegøjen og fået en ægte installation i sin romantiske have.

Her vil jeg foreløbig lade Rousseau ligge og gå over til Al Gore.

Al Gore

Jeg har skimmet Al Gores bog „Jorden i balance" med den engelske undertitel „Ecology and the Human Spirit". Jeg blev positivt overrasket, og det glæder mig, at der findes en amerikansk politiker med en så stor og alsidig viden om jordens miljøproblemer på en så magtfuld post som hans. Ikke fordi jeg venter, at han løser problemerne, men indsigt på dette politiske niveau mener jeg, generelt er positivt.

Når jeg således noterer, at hans viden om miljøproblemerne er stor, vil jeg samtidig påpege, at hans filosofiske perspektiv på The Human Spirit er begrænset. Hans civilisationskritik eller forklaring på hvorfor det er gået så galt, og hvorfor vi er kommet ud i så store miljøproblemer, begrunder han i, at vi har taget kortsigtede hensyn, at vi har mistet følelsen for naturen, og at vi i en vis udstrækning kan betegnes som en funktionsforstyrret civilisation. Men han afviser skarpt dem, han betegner som Dybe Økologer, herunder Arne Næss, der mere grundlæggende overvejer om problemerne hænger sammen med den vestlige kulturs tænkemåde. På den måde tænker Al Gore helt som et moderne menneske, han tror på fornuften og fremskridtet.

Hans politiske budskab er sat på spidsen: USA skal gå foran i miljørevolutionen og sælge miljømæssig overlegen teknologi på den ene side og på den anden side skal vi alle aflægge vore dårlige vaner, herunder huske at slukke lyset .

Al Gore er en almindelig miljøvenlig modernist.

Menneskets opfattelse af natur /Den natur vi kan lide

Essensen i spørgsmålet: Hvad er det for en natur, vi kan lide? er, at vore værdier og præferencer for bestemte naturelementer, landskabselementer og træk i kulturlandskabet er sociale konstruktioner. Dvs. det er værdisæt, vi har udviklet/opfundet i en social kontekst, og som er karakteristiske for vor kultur. Det er værdisæt, som vi projicerer

på naturens elementer, og det er så stærk en konstruktion, at vi oplever dem som egenskaber ved naturen selv.

Vore værdier er indlejret i og konstituerer vor kultur. Som sådan er de holdbare over generationer og århundreder - de kan ændres, men de kan ikke ignoreres.

Et eksempel
I slutningen af forrige århundrede gjorde en rejsende, dvs. en bybo ophold ved en smuk udsigt i Sydfrankrig.

I begejstring henvendte han sig til en bonde på stedet og priste den mageløse udsigt. Bonden svarede forbeholdent, at det var nu ikke så meget, man kunne se i den retning. „Men dernede" sagde han, og pegede i modsat retning mod de store kålmarker: „Dernede ser man et storslået landskab!"

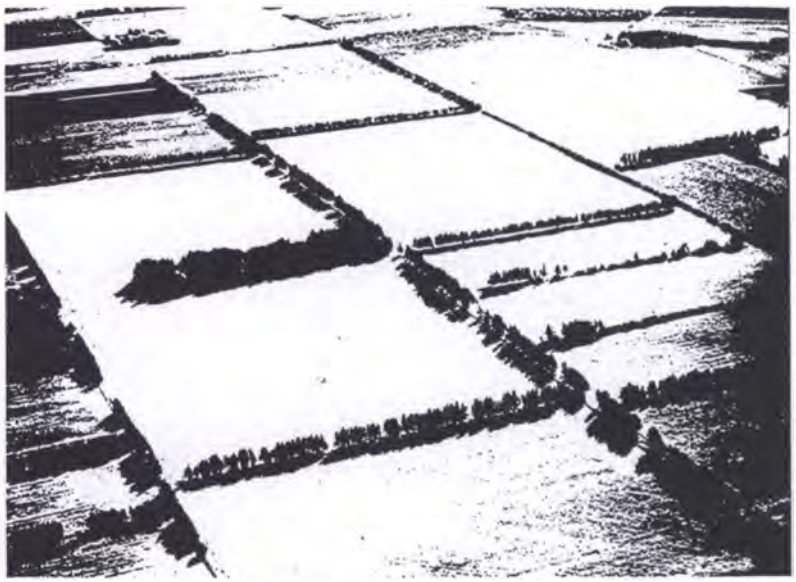

Eksemplet viser, at vi har forskellige værdisæt.

Man kan også betragte eksemplet som et møde mellem det moderne samfunds æstetiserende syn på naturen og det traditionelle samfunds nyttedominerede syn på naturen. Hvor byboen repræsenterer det moderne, og bonden det traditionelle samfund.

Det traditionelle samfunds syn på naturen
I det traditionelle samfund har det altid været helt afgørende at trække skellet mellem de nyttige og de unyttige elementer i naturen, og i at kunne nyttiggøre den størst mulige del af naturens flora og fauna for at kunne overleve.

Det nyttige er for bonden synonymt med det gode og det skønne. Det er det nyttige og værdifulde, bonden præsenterer den rejsende for, når han viser ham sine kålmarker.

Filosofen Hans Fink har undersøgt naturbegrebets mange betydninger og peger på et interessant skel mellem det traditionelle og det moderne samfund i brugen af naturbegrebet i forhold til kulturbegrebet.

I det traditionelle samfund er det nyttige lig med det kultiverede, og for bonden går skellet mellem kultur og natur ved hegnet. Kulturen er alt det inden for hegnet, og uden for hegnet starter naturen.

For byboen i det moderne samfund er alt uden for byens mure natur, også bondens marker. Naturen starter ved bygrænsen og strækker sig helt ud til horisonten.

Sprogligt finder vi stadig skellet mellem det nyttige og det unyttige i en lang række ord, der begynder med u: ugræs, ukrudt, uvejr, uhyre, osv. Min smålandske nabo, der er skovbonde, skelner stadig mellem dyr og udyr. Der er godt nok ikke så mange i den sidste kategori, men grævlingen hører ubetvivleligt til udyrenes kategori. Grævlingen gør kun skade. Det eneste positive/nyttige, han kan forbinde med grævlingen er, at man kan koge fedtet af den og bruge det, hvis ens ko har fået yverbetændelse.

Det nyttedominerede natursyn har eksisteret lige så længe som agerdyrkningen. Det har dog stadig ændret sig i takt med udviklingen i produktions- og dyrkningsmetoderne og været afstemt efter de aktuelle dyrkningsmetoder.

Til det nyttedominerede natursyn hører, at man kan differentiere mellem de forskellige arter af planter og dyr, ligesom man oplever naturens elementer som enkeltelementer frem for serie helheder. Det traditionelle samfund har ingen landskabsopfattelse.

-betagende = bjergtaget = taget af bjergfolket
-fortryllende = forgjort af trolde
-ellevild af begejstring = forvildet af ellefolket og taget af en geist
-henrivende = revet et andet sted hen.

Den befolkede natur

Til det traditionelle samfunds naturforståelse hører også, at naturen er befolket med trolde, jætter, elverfolk, nøkken og meget mere. I det moderne samfund eksisterer den befolkede natur kun under kategorien overtro, og i de minder vi har i sproget:

-betagende = bjergtaget = taget af bjergfolket
-fortryllende = forgjort af trolde
-ellevild af begejstring = forvildet af ellefolket og taget af en geist
-henrivende = revet et andet sted hen.

Det kan være værd at minde om, at det traditionelle samfunds befolkede natur ikke er os så fjern, som vi ofte gerne vil tro.

Min bedstefar har fortalt, at han flere gange har set lygtemanden nede i moserne ved Horbelev på Falster. Og i det lille smålandske samfund Trälora, hvor jeg holder til, var der i 30'erne en bonde, hvis ko skrantede og kun gav lidt mælk. For at råde bod herpå trak bonden om torsdagen koen om bag laden og skød hen over ryggen på den med sit gevær for at fordrive „dem derude". Dem, der havde forgjort koen.

Historien melder ikke noget om det hjalp, men den viser en bonde, som havde en helt anderledes forståelse og oplevelse af naturen, end den vi har i dag. Denne bonde mente, at naturen omkring Råstorp var befolket.

Lykken

Man kan forklare det traditionelle samfunds befolkede natur ved, at kristendommen aldrig helt fik fortrængt magien. Kristentroen vandt monopol på de store spørgsmål og på meningen med livet. Men når det gik skidt i dagligdagen, når jagten svigtede, når fiskene ikke bed, og når kvæget ikke trivedes, kort sagt når man mistede sin lykke, så måtte man have en forklaring og anvisninger på, hvorledes lykken kunne genvindes.

Når koen ikke gav mælk, var det mælkelykken, der svigtede. Det skyldtes, at troldfolket stjal mælken. Det gik til på følgende måde. En troldkælling lavede en troldhare ved at brænde en pind i begge ender. Derefter besværgede hun den og smed den ind i bondens fæbod. Der forvandlede den sig til en troldhare, som malkede koen og bragt mælken hjem til troldkællingen.

Det eneste bonden kunne gøre for at genvinde sin mælkelykke var at prøve at få ram på troldharen. Men det var ikke nemt, for almindelige kugler bed ikke på den. Troldharen kunne kun skydes med en kugle af sølv eller med en hvid pind på Thors dag. Og det var præcis, hvad bonden i Trälora var i gang med en torsdag for 60 år siden.

Beskrivelse og forklaring af naturiagtagelser

Når naturen således opleves befolket, ser man også af og til et glimt af bjergmanden eller trolden. Det er mest i mørkningen eller i regnfuldt eller diset vejr. Trolden ser man kun foran eller bagved, men aldrig når den går forbi. Trolden farer med stormen, og han optræder som Horfvinde, dvs. hvirvelvinde, han behersker vejret. Storm, regn og snefald beror i sidste ende på troldens sysselsætning. Han kan kunsten at vende vinden.

Først og fremmest talte man om trolden, især i forbindelse med bestemte vejrfænomener. Fx kaldes nogle lune hvirvelvinde, der optræder om foråret i såtiden: „troldkællingen samler sædekorn". Det forklares ved, at de lune vinde tørrer en del af såsæden således, at den ikke spirer, og man får spredsæd.

Med andre ord: troldesnakken er en slags betegnelse for bestemte natur-fænomener, man ikke rigtigt kan forklare, især mere sjældent forekommende fænomener. Fx kaldte man det fluorescerende lysskær, der bevægede sig hen over moser og fugtige områder om natten for Lygtemanden. I dag forklarer vi fænomenet som svage gasarter, der stiger op fra undergrunden, antændes og brænder. I princippet er der ikke forskel på at anvende betegnelsen Lygtemanden og betegnelsen UFO'er, som vi i dag bruger om lysfænomener, vi ikke kan forklare.

Den beskyttede natur

I følge folketroens forståelse stod bestemte dele af naturen de gamle guder særligt nær, og var så at sige under deres beskyttelse. Det var de hellige steder, de hellige træer, de hellige dyr og de hellige planter. Her skal hellig forstås i bred forstand, man skulle lade dem i fred, ellers kunne man komme i ulykke. Man måtte ikke skove eller fjerne sten fra de hellige lunde. Gårdstræet, hvor husvætterne boede, måtte man ikke fælde. Man skulle lade ormen og padden i fred. Skaden, der hørte til kragefuglene og stod Odin nær, måtte man ikke skade, det ville bringe ulykke. Som en undtagelse måtte man bruge skaden som middel mod andre onder. Hvis nøkken havde forgjort hesten, kunne man skyde en skade, hænge den op på stalddøren, og det ville hjælpe. På denne måde herskede der en udbredt normativ beskyttelse af mange af naturens arter.

Til sammenligning blev der ifølge jagtstatistikken skudt 60.000 skader og 104.000 krager i 1990. De blev hverken spist eller på anden måde nyttiggjort, men alene skudt, fordi vi i dag kalder dem skadedyr.

Jeg har fremdraget det traditionelle samfunds befolkede natur fordi den illustrerer nogle sider i et mere sanseligt forhold til naturen, som der ofte efterlyses i dagens debat om vort destruktive forhold til naturen.

Herefter skal jeg gå over til at beskrive det moderne samfunds forhold til naturen.

Det moderne syn på naturen

Det moderne begynder med renæssancen. Man frigør sig fra det stedbundne som karakteriserer det traditionelle samfund. Man sætter sig i bevægelse, men man mister dermed også noget af det nære forhold til naturen og noget af evnen til at skelne mellem naturens forskellige arter og elementer.

Med renæssancen begynder man at interessere sig for at forstå verden. Videnskaben bliver skilt ud fra teologien, og grunden til den moderne tænkning bliver lagt med troen på fornuften og troen på fremskridtet.

Den mest synlige forandring i renæssancen er imidlertid, at man opfinder centralperspektivet. Dermed bliver man i stand til at vurdere afstand i rummet, og dette bliver grundlaget for en helt ny rumopfattelse, der får afgørende betydning for arkitektur og havekunst.

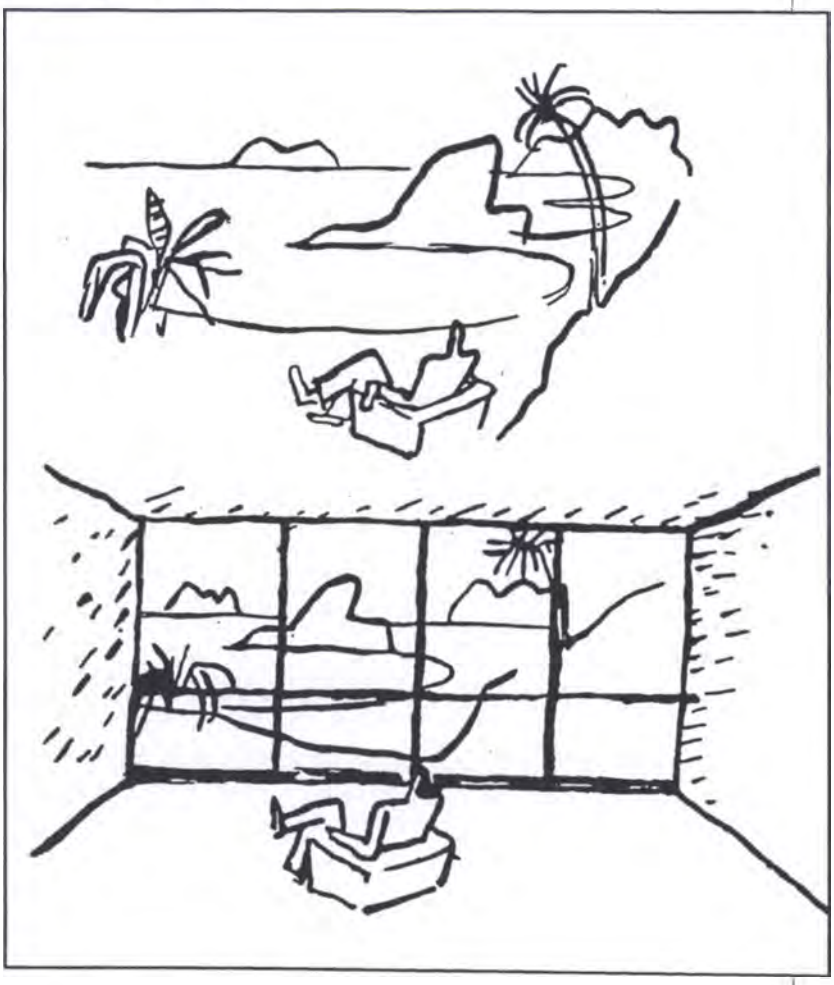

En nydannelse er lysthaven ved fyrstens landvilla. Den udvikledes fra klosterhavens kvadratinddelte fladehave ved hjælp af akser og ved geometriens formsprog. Man begynder at placere haven højt med udsigt over kendte landskaber, og landskabet inddrages i havens komposition ved alléer og akser.

Det er stadig interessen for den nyttige natur, der dominerer, men grænsen begynder at flyttes med den nye viden om verden, man erhverver sig. Snart begynder mange af fyrsternes haver at blive helt botaniske plantesamlinger, ligesom man lavede dyrehaver, hvor man samlede på vilde eksotiske dyr. Fyrstens have bliver en miniudgave af den stor verden.

Men det er først og fremmest gennem perspektivet og geometriens stramme formsprog, at der udvikles en ny rumopfattelse og konventioner for en ny orden.

Når fyrsten træder ud af sin dør til sin have, møder der ham ikke alene et smukt syn af et velordnet rum. Der møder ham også et rum, hvor han i et blik kan overskue om alt er i sin orden og ved magt. Et kontrolleret rum.

Efterhånden udstrækkes det kontrollerede rum fra haven, til havens omgivelser og til hele landskabet. Her i landet sker det med landboreformernes udparcellering af det åbne land i slutningen af 1700-tallet.

Romantikken

På dette tidspunkt er et nyt natursyn allerede i fuld gang med at erobre banen. Det romantiske natursyn blev udviklet af borgerskabet i byerne fra midten af 1700- tallet.

Det romantiske natursyn er lige som de tidligere natursyn en social konstruktion, dvs. et sæt af sociale værdier, der projiceres eller tilskrives bestemte af naturens elementer. Disse får derved en ny funktion i den sociale kontekst.

Med det romantiske natursyn er det ikke længere den nyttige/kultiverede natur, der står først på dagsordenen, men den storladne og uberørte natur. Bjergene bliver ofte fremdraget som eksempel på et naturelement, der skifter værdi. Fra at blive betragtet som truende, urovækkende og golde, ændres opfattelsen af bjerge i midten af 1700-tallet til, at de bliver opfattet som storslåede og udfordrende og som attraktive turistmål. Tilsvarende blev andre elementer og landskaber, hvor man fornemmede naturens storhed og naturens kræfter attraktive udflugtsmål for byboerne; det være sig klinter, afgrunde, øde hedeegne, havudsigter m.m.

Denne ændring af værdigrundlaget forklares ved borgerskabets gradvise magtovertagelse og ved dannelsen af det frie borgerlige individ. Et vigtigt led i denne individualisering og identitetsdannelse var erkendelsen og opdyrkelsen af individets følelsesliv. I forbindelse med denne identitetsdannelse brugte man den uberørte natur til at lodde sine egne følelsesmæssige dybder og til at skabe sig en ny værdiskala, baseret på sansemæssige indtryk.

Landboernes nyttige natur forsvandt imidlertid ikke ud af byboernes synsfelt, men den ændrede status og blev til landskabsoplevelser i samtidens konstruktion af det nationale danske landskab. Konstruktionen af det danske og det danske landskab voksede blandt andet frem som typiske danske landskabsmotiver i de romantiske maleres landskabsbilleder, eller det pristes i digternes sange, eller det opbyggedes som stemningsskabende partier i borgerskabets og aristokratiets landskabelige haver, der overalt afløste de stramt formede barokhaver.

Det kulturlandskab, som de romantiske digtere og malere tog udgangspunkt i, var det landbrugsland, der var under omdannelse som følge af landboreformerne. Her voksede det nye landbrugsland frem med

udskiftede gårde på regulære parceller afgrænset af landinspektørernes skarpt trukne skel. Den kontrollerede rumvirkning blev understøttet af nye lige veje, af stramme levende hegn, af rette grøfter og af skarpe skovbryn. I Hugo Mathiesens formulering, et stramt baroklandskab begyndte at tage sin form.

Samtidig med at borgerskabet sentimentalt dyrkede sine egne følelser og naturen, kan det noteres, at det samme borgerskab med stor begejstring dyrkede den hastigt ekspanderende naturvidenskab og tog dens resultater og teknologiske landvindinger til sig. Romantikken er således ikke noget brud med det modernes rationalitetstænkning og fremskridtstro.

Funktionalismen

Med funktionalismen mente man, at man både havde forstået den ydre verden og individet, og nu var man travlt optaget af at indrette verden ud fra menneskenes videnskabeligt bestemte behov. I det funktionalistiske natursyn er der stadig reminiscenser fra det romantiske natursyn, først og fremmest i landskabsopfattelsen. Derudover har man fået et mere distanceret forhold til naturen, der først og fremmest betragtes som en ressource for menneskenes underhold og udfoldelse.

I havekulturen er man næsten klinisk distanceret til naturen. Naturen identificeres med sundhed, rekreation og fritid. Og fritid tages alvorligt, der drages et skarpt skel mellem arbejde og fritid, så skarpt at havedyrkning og havearbejde må vige for hvile og afslapning. Staudebede og køkkenhave må vige for en græsplæne til leg og spil og for en vedligeholdelsesfri natur, der kan passe sig selv.

Det funktionalistiske natursyn slog først igennem hos bønderne i det åbne land i slutningen af 60-erne og begyndelsen af 70-erne, men så gik det også stærkt med at omdanne landbruget til et moderne industrilandbrug, med alt hvad det indebærer af fjernelse af hegn, sammenlægning af marker til store ensartede dyrkningsflader, opfyldning af vandhullet osv. Naturen ses meget entydigt som en ressource. Men det moderne kulturlandskab modsvarer dog stadig landboernes nyttedominerede natursyn i den forstand at det, landboen glæder sig over er, at afgrøderne står flot, og at høsten tegner godt.

For byboerne tegner det moderne kulturlandskab sig anderledes. Der bliver stadig færre og færre steder, hvor man kan opleve den storslåede og uberørte natur, der sætter sindet i bevægelse. De teknologiske innovationer, højspændingsledninger, vindmøl-

ler, kornsiloer, motorveje m.m. indskrænker til stadighed, hvad Skov- og Naturstyrelsen kalder „uforstyrrede landskaber".

Også landbrugslandet ændrer karakter: Avlsbygningerne bliver større, brugene specialiseres, hegnene forsvinder, markerne bliver større, kreaturerne flyttes vestpå og nye racer finder indpas. Kort og godt, bondelandet er ikke aflæseligt ud fra byboens vante forestillinger. Det svarer ikke til det landskab, digterne sang om, og malerne ma-

lede. Kulturlandskabet ændrer sig i dag næsten lige så hurtigt som bylandskabet. Det gør det stadigt sværere for byboerne ud fra deres natursyn at genkende landskabet og derigennem at få deres værdier bekræftet. Dette vækker bekymring og frustration.

Nye idealer

Med miljødebatten, der tog sin begyndelse i slutningen af 60-erne og begyndelsen af 70-erne, begyndte der at tegne sig konturerne til et nyt værdigrundlag i forhold til naturen. Men miljødebatten drejede

sig i starten ikke alene om misbrug af naturens ressourcer og forurening, den drejede sig i høj grad også om det byggede miljø. Debatten om sovebyer og betonmiljøer begyndte, og tvivlen om det var det gode liv, man realiserede med det moderne projekt, begyndte at melde sig.

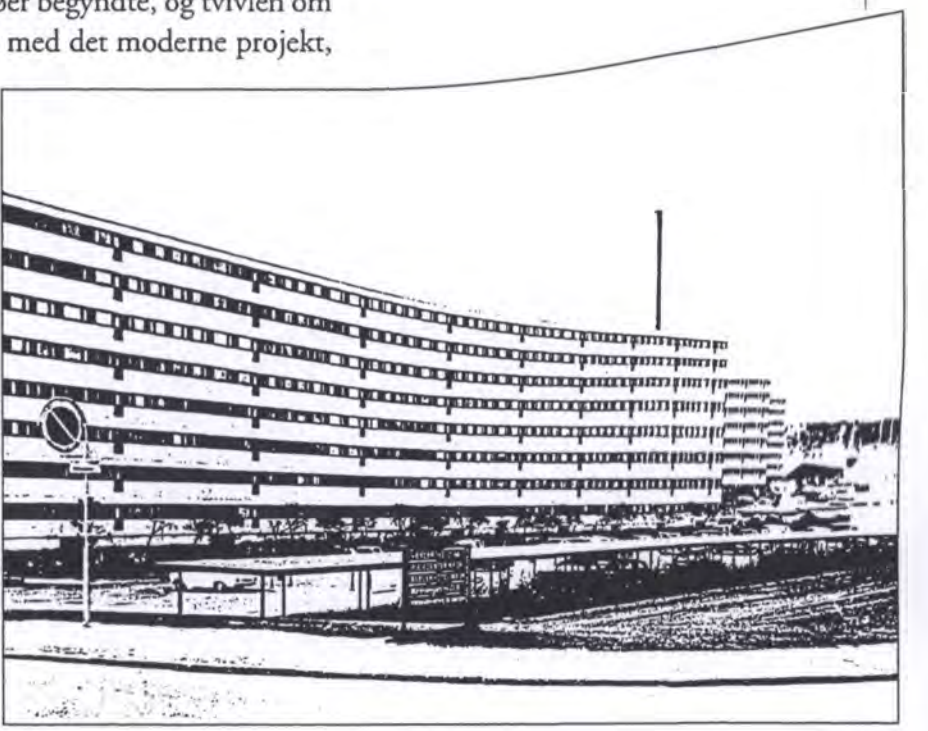

To billeder af Værebro Park illustrerer dette skift i værdigrundlaget. Billederne er taget med et års mellemrum og næsten fra samme optagelsessted. Det første er set med modernismens optimisme: nyeste teknik, bedste materialer, enkle former, et demokratisk ideal og sunde omgivelser.

Det andet er set med den nye kritiks øjne: monotoni, identitetsløshed, repetition, kranspor, endeløse parkeringspladser og græsplæner garneret med varmemesterens vedligeholdelsesfri beplantning.

Der er intet ændret ved byggeriet, men måden vi ser på det er radikal ny. Tilsvarende begyndte vi at se på naturen med nye øjne.

De nye idealer, der tegner sig, antyder et mere økologisk natursyn. Det er en blanding af flere værdisæt, og samtidig er det en distancering til det funktionalistiske natursyn og til det nyttedominerede natursyn. I de grønne bevægelser er der et virvar af idealer fra bagudstræbende romantik til moderne fremskridtstro knyttet til tankegange om renere teknologi, som Al Gore kan tages som eksponent for. I en diskussion af dette virvar af idealer og værdisæt er Rousseau yderst aktuel. Dels står han ikke blot for formuleringen af en naturfilosofi, men han står også for en skarp kritik af oplysningen og det modernes tro på fornuften og fremskridtet. „Et fornuftsmenneske er et fordærvet dyr" siger Rousseau. Overfor rationalitet og rationel planlægning sætter Rousseau følelse og fantasi, og overfor materiel fremskridtstænkning sætter han individets personlige udvikling.

I den aktuelle debat om vort forhold til naturen er Rousseaus tænkning yderst relevant - ikke som romantisk tilbagestræb efter primitiv landlig idyl, men som en inspirerende kritik af vore forestillinger om det gode liv styret af intellektet og rationalitet.

Det skal jeg ikke forsøge at udvikle, det er ikke min boldgade. Jeg har holdt mig til at skitsere, hvorledes forskellige værdisæt har præget vort syn på naturen.

Men jeg vil gerne takke arrangørerne for tipset i titlen om Rousseau, og så vil jeg foreslå at I genbruger titlen og næste år får en til at tale om Fra Al Gore til Rousseau. Det vil jeg gerne høre.

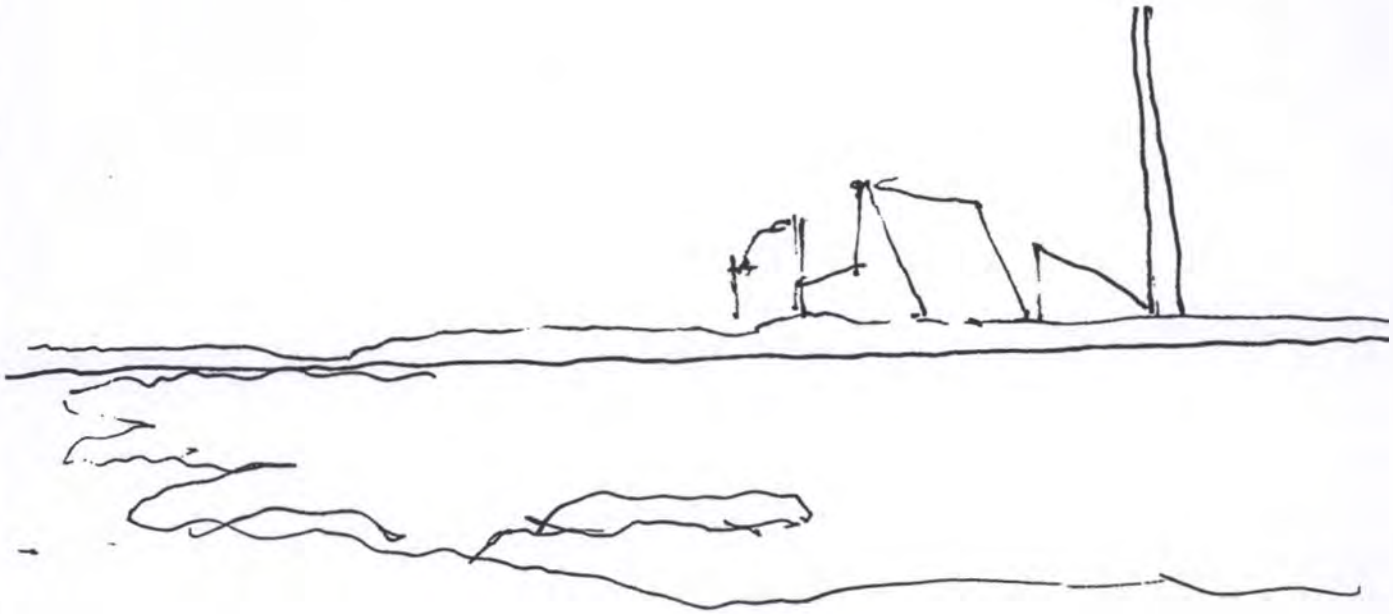

PLANLÆGNING I DET ÅBNE LAND

Ved Gert Alsted

Med en serie lysbilleder vil jeg i glimt vise træk af udviklingen i planlægningen i det åbne land i perioden 1920 til 1990.

En systematisk gennemgang af denne udvikling bliver det ikke - det ville kræve mange arkivstudier og interviews med de som har deltaget centralt placeret i arbejdet, navnlig i den store udvikling i den sidste del af perioden fra 1960 til 1990.

Planlægning i det åbne land er foregået i flere århundreder - Enevældens flotte slots-, vej- og godsanlæg er eksempler herpå.

Den mest indgribende planlægning i det danske landskab var landinspektørernes udskiftningsplaner for landsbyerne fra slutningen af 1700-tallet til hen i 1800-tallet. Disse planer skabte i store dele af landet det kulturlandskab, som har eksisteret næsten uændret indtil de seneste år.

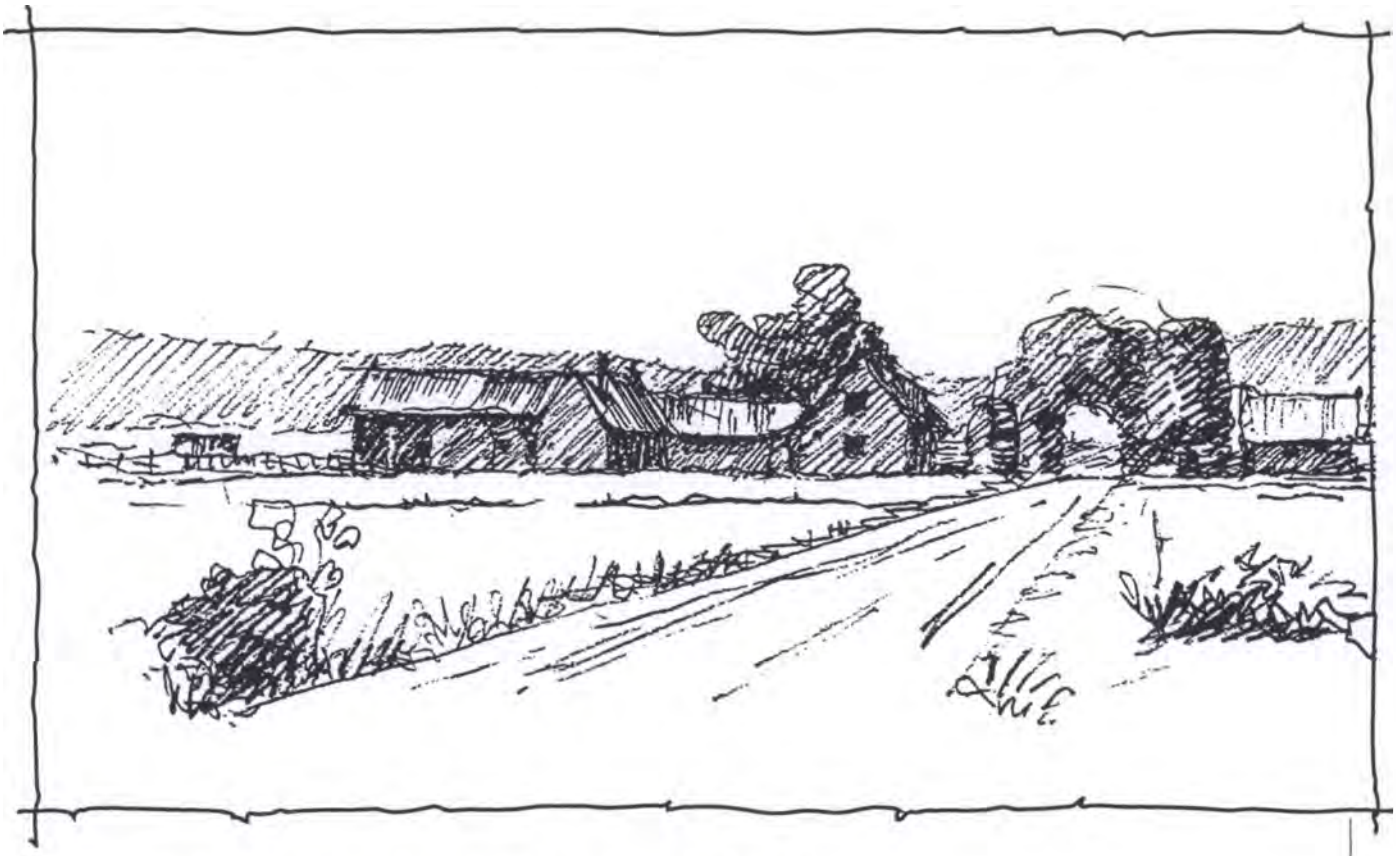

I sidste del af 1800-tallet - og langt ind i dette århundrede - blev der lavet planlægning i forbindelse med opdyrkning, skovrejsning og afvanding. Særlig landskabet i den vestlige og nordlige del af Jylland er præget af disse planer.

Alle de nævnte planer blev udarbejdet med land- og skovbrugsmæssige formål - kun i meget begrænset omfang er landskabsarkitektoniske, naturhistoriske, kulturhistoriske eller rekreative hensyn indarbejdet i planerne.

I andre europæiske lande, hvor udskiftningen først er foretaget efter 2. verdenskrig, er andre hensyn end landbrugsmæssige indarbejdet i planerne for landbrugets udvikling.

Man kunne i øvrigt godt ønske sig at den udvikling, der for tiden foregår i landbruget her i landet og den skovrejsning der samtidig finder sted, skete efter planer der i højere grad inddrog andre hensyn end blot erhvervets.

Planlægningen i det åbne land er siden 1920-erne som nævnt præget af landbrugets og skovbrugets behov, men i slutningen af 20-erne begyndte der at opstå interesse for fredningsplanlægning, om end det ikke var tanker om planlægning af det åbne land, men kun planer for hvad der skulle fredes.

Det kom så langt, at overfredningsnævnet i 1926 efter en forspørgsel fra justitsministeriet i forbindelse med forslag til en ny naturfredningslov, bad Danmarks Naturfredningsforening om et tilbud på, hvad foreningen ville have for at udarbejde en fredningsplan for hele landet.

Foreningen tilbød at ville udarbejde en første etape for områderne omkring København, Odense og Århus for en pris af 15.000 kr.

Foreningens formand skrev i denne forbindelse at det var på høje tid at få udarbejdet en fredningsplan inden det forventede opsving ville starte et voldsomt byggeri. Der er intet nyt under solen !

Naturfredningsloven blev ikke ændret i 1926 og først i 1937 blev der skabt et lovgrundlag, der påbød overfredningsnævnet at udarbejde en fredningsplan for hele landet. Nævnet indledte med fortroligt at spørge de enkelte fredningsdommere om emner til planen. Blandt forslagene var fredning af Utterslev Mose - en fredningssag som sta-

dig verserer! og „Københavnsegnens grønne områder", der netop var udpeget.

I første del af 1940-erne lå arbejdet stille, men allerede i 1948 begyndte den store nye trussel mod det åbne land at tegne sig: Den anden artikel i det første nummer af tidsskriftet „Byplan" drejede sig om regulering af sommerhusbebyggelsen i Hjørring amts kystkommuner.

I 1950-erne øgedes presset for sommerhusbebyggelse særligt i Nordsjælland og langs Jyllands vestkyst.

Uden særlig lovhjemmel blev der i 1954 nedsat et fredningsplanudvalg for Århusegnen. Med kontorchef Bach som formand blev der i løbet af få år udarbejdet en fredningsplan for århusegnen, en plan der som forudsat i loven udpegede de områder der skulle bevares og de områder der skulle åbnes til rekreative formål.

I 1959 blev loven ændret, således at arbejdet med fredningsplanlægning generelt blev overført fra overfredningsnævnet til de særligt nedsatte fredningsplanudvalg.

Samtidig ændredes fredningsplanernes indhold, særlig markant i Hjørring og Thisted amter, hvor amtmand Møller og landinspektør Boe udviklede fredningsplanerne til dispositionsplaner for hele kommuner med udpegning af arealer til fredning, erhvervelse til friluftsformål, bymæssig bebyggelse, sommerhusbebyggelse og landbrugsformål.

Også fredningsplanen for Holmsland Klit, der blev udarbejdet af sekretariatschef Jørgen Andersen, inddelte klitten i tilsvarende zoner. Det lokale pres for at få del i de store indtægter ved salg til skyhøje priser af hidtil værdiløse klitter gjorde at store områder blev udpeget til sommerhusbebyggelse. Man havde her og andre steder en ide om at censur af beliggenhed og udseende af sommerhusene kunne tilpasse dem til landskabet, der så kunne „bevares". Det kostede et stort arbejde at censurere, og resultatet har ikke stået mål med anstrengelserne.

1960-erne blev et meget frugtbart årti i udviklingen af planlægningen for det åbne land. I forbindelse med udarbejdelsen af naturfredningskommissionens betænkning udviklede Sten Bjerke og Viggo Nielsen grundlaget for de landskabsanalyser der dels resulterede i 3-zonekortet, der fortsat har betydning i administrationen af det åbne land, dels i amternes landskabsanalyser, der blev udarbejdet i første del af 70-erne.

Amternes landskabsanalyser blev grundlaget for den fredningsplanlægning, der på baggrund af Holden Jensens vejledning i fredningsplanlægning blev gennemført i 1980-erne.

Efter at den første generation af fredningsplaner efter vejledningen er udarbejdet skal der ikke længere udarbejdes særskilte fredningsplaner, men i øvrigt regionplaner og tillæg til regionplaner, der inddrager fredningsmæssige hensyn.

70-ernes landskabsanalyser og 80-ernes fredningsplaner har sat deres kraftige aftryk på regionplanerne og vil uden fortsat tvivl i mange år være grundlaget for forvaltningen af det åbne land.

Den oprindelige tanke fra 20-erne og 30-erne med fredningsplanlægningen er i øvrigt stadig aktuel. I 1992 udarbejdede Skov- og Naturstyrelsen sammen med amterne og Danmarks Naturfredningsforening en handlingsplan for fredninger i de kommende 10-15 år. Planen opererer med fredning af ca. 150 områder, men peger samtidig på, at trusler mod naturværdierne primært skal søges afværget gennem planlægningen og administrationen af den generelle bestyttelse i lovgivningen, herunder reglerne i den nye naturbeskyttelseslov.

„Hvad nu"? Det åbne lands fremtid

Forskningschef Niels Groes, Amternes og Kommunernes forskningsinstitut.

Niels Groes's foredrag var et causeri over landbruget, dets muligheder i fremtiden og de forandringer, der vil komme i det åbne land. Enten bliver landbruget mere miljøvenligt og overlader jord til naturområder, rekreation og turister, eller også forsumper det åbne land med bilkirkegårde, oplagspladser og byerhverv i de nedlagte landbrugsbygninger i Frederiksborg Amt.

Strukturændringer.

Som i det øvrige land sker der store ændringer i landbrugets struktur og produktionsformer i disse år. Ændringer som i høj grad skyldes EU's landbrugspolitik. Udviklingen går i retning af færre, men større landbrug. Stadig flere landbrugsejendomme nedlægges eller forpagtes til landmænd, som dyrker jorden i stordrift. Det betyder, at landskabet ændrer karakter, og at der bliver længere og længere mellem de „rigtige" bondegårde. Det betyder også, at der bliver stadigt flere tomme landbrugsbygninger og ledige stuehuse.

Færre landbrugsbedrifter

Fortsætter tendensen mod færre og større landbrug, skønnes det, at der i år 2000 kun vil være havlt så mange brug som i dag. Størrelsen vil stige til cirka 50 hektar mod godt 30 hektar i dag. Det betyder, at der frem til år 2000 i Frederiksborg Amt vil blive

frigjort mindst 800 stuehuse, svarende til godt 160.000 kvadratmeter boligareal. Hvad angår avls- og driftbygninger ventes det, at cirka 1/3 vil blive frigjort, hvilket svarer til 980.000 kvadratmeter.

Tomme bygninger

Problemet er, hvad der skal ske med de tomme bygninger. Skal de være ferieboliger? Vil de blive opkøbt af liebhavere? eller skal de overtages af firmaer, der har brug for en ejendom til oplag af for eksempel

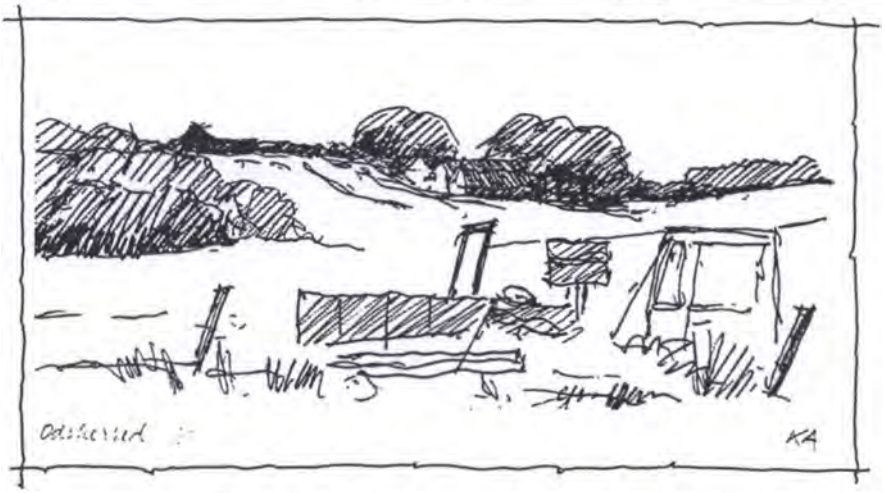

campingvogne? Planloven udstikker rammer for, hvordan de overflødige bygninger kan anvendes. Men den indeholder ikke klare, entydige regler. Derfor må der opstilles målsætninger for den fremtidige anvendelse af det åbne land.

Målsætning nødvendig

Det er særligt vigtigt med en klart defineret politik i Frederiksborg Amt, fordi der - på grund af Københavns nærhed - er et større pres på landbrugsområderne her end i resten af landet. Der er stor efterspørgsel efter de overflødige landbrugsbygninger fra deltidslandmænd. Andre vil indrette erhverv i dem. Atter andre ønsker at bygge flere boliger i landbrugsområderne. Dertil kommer et stort behov for re-

kreativ anvendelse af det åbne land fra både lokale beboere, og hovedstadens befolkning og turister.

Beskyttelse af det „åbne land"

Det overordnede mål for det åbne land er at beskytte det og sikre, at værdifulde landskaber og bebyggelser ikke går tabt. Det åbne lands karakter af „åbent landskab" sikrer man først og fremmest ved, at der ikke bliver bygget mere i landzone. De mange

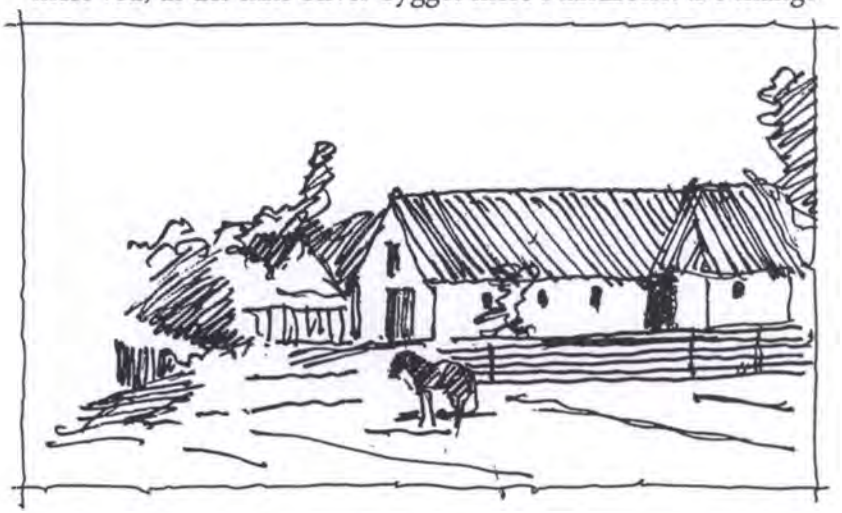

landbrugsbygninger, der allerede er overflødige og de, der ventes at blive overflødige, udgør en stor reserve, som kan bruges til både erhverv og boliger.

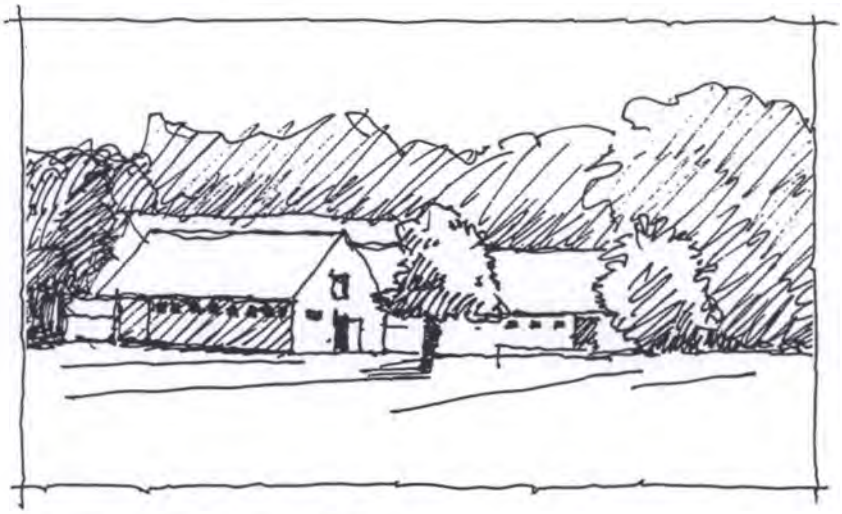

Bygninger til erhverv og bolig

Der er derfor ikke behov for, hverken at bygge mere i landzone - bortset fra driftbygninger der er nødvendige for den fortsatte landbrugsmæssige drift - eller at foretage nye udstykninger. Derimod kan de overflødige driftbygninger - med lidt omtanke - indrettes til mindre virksomheder og ferieværelser/lejligheder. Mens de store tomme stuehuse kan opdeles i flere boliger.

Referat af den afsluttende debat

Enkelte indlæg er anført uden navn, da meget få præsenterede sig med navn i forbindelse med indlæggene

Ordstyreren, Jesper Harvest takkede dagens indledere og bad herefter om indlæg fra salen.

Solveig Øster: Planlovgivningen administreres *ikke* ens landet over. Der er netop i praksis tale om den ønskede tilpasning til de lokale forhold.

Jesper Termansen: Er ikke enig med Nils Groes, der påstod, at der intet sker i en by som Tinglev. Der sker en masse!

Nils Groes: De danske kommuner kan deles i to kategorier. I landkommunerne er der generelt ringe aktivitet, men i kommunerne omkring de store byer medfører spredningen af byfunktioner og byboeres udflytning, at det ikke er økonomisk rentabelt at drive jorden landbrugsmæssigt.

Gert Alsted: Kræver dette egentlig ikke en ny kommunalreform?

Nils Groes: Det ville ikke løse problemerne, fordi det typisk blot ville indebære, at to fattige nabokommuner blev slået sammen. Blev fx Tinglev og Aabenraa sammenlagt, ville det blot føre til, at rådhuset i Tinglev blev nedlagt.

Arne Gaardmand: I dag skal vi følge samme procedure overalt - ja, men hvad skulle man ellers gøre? Kunne man forestille sig uens regler forskellige steder i landet?

Nils Groes: Man burde bruge strammere tøjler omkring København, Århus og i Hammerum Herred og fx subsidiere landbruget sådanne steder for at sikre, at jorden stadig kunne dyrkes.

Arne Gaardmand: Supplere planlovene med lokalt rettede direktiver?

Susanne Koch: Man finder noget af svaret i, at regionplanerne er forskellige i Frederiksborg Amt og Ringkjøbing Amt. I Frederiksborg Amt er der stærkere bindinger, medens hovedparten af arealet er udlagt til landbrug i Ringkjøbing Amt.

Nils Groes: Afstanden til København bestemmer prisen på landbrugsjorden.

Niels Boje Groth: Skal man i Hovedstadsregionen sikre grundvandet mod forurening, kræver det erstatningsfri reguleringer.

Hugo Marcussen: Braklægningen er reelt en form for bybo-betalt støtte til landbruget. Nu får vi også regningen for forureningen af grundvandet. Hvad gør man for at få afviklet støtten?

Nils Groes: Det er nødvendigt at benytte subsidier for at udvikle det landskab, vi ønsker. Vi kan ikke bare lade produktionskræfterne klare sagen. Så bliver alt lavet til lossepladser.

?: Vi glemmer, at den politiske vilje betyder meget. Den amtskommunale struktur tager højde for forskellene gennem den daglige administration. Det nuværende system er godt nok. Nedbryd det ikke ved centralisering som fx ved kystcirkulærets ophøjelse til lov.

Nils Groes: Nej - kræfterne er for stærke til at kunne tackles, jf. Frederiksborg Amt. Skab økonomiske incitamenter til at opretholde miljøet i Frederiksborg Amt.

?: Kan landbruget konkurrere i Danmark i år 2010?

Nils Groes: Ja, det vil stadig fundes. Allerede nu oplever vi paradokset, at landbruget trives på den dårlige jord i Vestjylland.

Jesper Termansen: Har i dagens løb savnet en nærmere omtale af 1960erne, hvor amterne havde vetomulighed mod byggeri og udstykning i kommuner, der ikke havde egen bygningsmyndighed. Det fungerede godt alene med landsbyggelovens adgang til at sige nej. Det sikrede bl.a., at bebyggelsen blev samlet i planlagte områder ved enkelte byer i hver kommune.

Jesper Harvest: Lovgivningen kommer altid bagefter. I dag har vi en mere detaljeret lovgivning end nogen sinde tidligere, men ikke alle problemer kan løses ved hjælp af lovgivning.

Lisbet Balslev Jørgensen: Er små produktionsenheder ikke mere lønsomme end store?

Nils Groes: Der er ikke den store forskel, men de små væltes lettere af dårlige tider - og de er mere uregerlige, de forurener osv.

Axel Bendtsen: Vi har udmærkede planlægnings- og reguleringsmuligheder i det åbne land, men de virker bare ikke. Vi kan ikke leve med fiaskoerne mere. Hvad er den radikale løsning?

Nils Groes: Ændre tilskudspolitikken. Tag ikke udgangspunkt i hensynet til de tilbageværende landbrug, men til miljøet.

Kristian Larsen: Økonomiske incitamenter kræver politisk vilje. Kan vi få nogle eksempler?

Nils Groes: Ja: Støt produktioner, som ikke forerener i stedet for at yde støtte til landbrugspriserne. Subsidiér genskabelse af hedearealer osv.

Ordstyreren, Jesper Harvest afsluttede debatten med igen at sige tak til indlederne og til alle deltagerne. Dagen har været udbytterig, og vi har fået noget at tænke videre over.

Udvalgets formand, Edmund Hansen: Ligeledes tak til alle, der kom til stede og var med til at skabe et godt seminar. Jeg tør roligt sige, at vi nåede, hvad vi ville med seminaret.
Dagens indlæg og den efterfølgende debat vil nu på vanlig måde blive samlet i en byplanhistorisk note, der bliver sendt til alle deltagerne, når den foreligger.
Vi håber at kunne fortsætte rækken af byplanhistoriske seminarer i 1995. Hvad emnet bliver, skal vi nu drøfte i Byplanhistorisk Udvalg.

Tak for i dag.

DELTAGERLISTE

Deltagerne i seminaret, således som disse har tegnet sig på den rundsendte liste

Gert Alsted, fuldmægtig, Skov- og Naturstyrelsen
Hans Thor Andersen, lektor, Geografisk Institut, Københavns Universitet
Axel Bendtsen, arkitekt, Miljøstyrelsen
Steffen Damskier, afdelingsleder, Vejle Amt
Nan Dahlkild, lektor, Danmarks Biblioteksskole
Niels Fosdal, civilingeniør
Johan Garde, fhv. ankechef
Nils Groes, forskningschef, AKF
Arne Gaardmand, arkitekt
Ejnar Overlund Hansen, landskabsarkitekt, Møller & Grønborg
Finn Hansen, teknisk direktør, Frederiksborg Amt
Sv. Høgsbro, stadsarkitekt, Esbjerg Kommune
Jette Nykjær Iversen, arkitekt, Bornholms Amt
Ole Jappe, arkitekt, Skov- og Naturstyrelsen
Holden Jensen, arkitekt
Peder Boas Jensen, arkitekt, professor, Kunstakademiets Arkitektskole
Alice Josefsen, arkitekt
Lisbet Balslev Jørgensen, forskningsbibliotekar, Kunstakademiets Bibliotek, Samlingen af arkitekturtegninger
Susanne Koch, arkitekt, Frederiksborg Amt
Johan Landgren, afdelingsarkitekt, Storstrøms Amt
Kristian Larsen, arkitekt
Vibeke Meyling, arkitekt, Dansk Byplanlaboratorium
Vilhelm Michelsen, kontorchef, Århus Amt
Bente Mørch, landskabsarkitekt, Teknisk Forvaltning, Espergærde
Sten Moeslund, sektionschef, Frederiksborg Amt
Viggo Nielsen, direktør
Henrik Præstholm, landskabschef, Ribe Amt
Gunnar Rasmussen, sektionschef, Frederiksborg Amt
David Rehling, direktør, Danmarks Naturfredningsforening
Jens Schjerup, cand. scient
Anna Studsholt, landskabschef, Nordjyllands Amt
Jesper Oluf Termansen, arkitekt
Vilhelm Wohlert, arkitekt
Solveig Øster, kontorchef, Miljøministeriet, Landsplanafdelingen

Byplanhistorisk udvalg
Vibeke Dalgas, arkitekt, professor, LTH
Edmund Hansen, arkitekt
Jesper Harvest, arkitekt
Sven Allan Jensen, arkitekt
Jens Kvorning, arkitekt
Hugo Marcussen, arkitekt
Elith Juul Møller, arkitekt